

कबीर आणि त्याचे सदगुरु

कबीराला रामानंद नावाचे मोठे सत्पुरुष गुरु म्हणून लाभले होते असे त्याच्या त्यांचेबद्दलच्या आदरपूर्ण उद्गारावरून म्हणायला काही हरकत नाही. कारण काशी क्षेत्राबद्दल व आपल्या गुरुबद्दल गौरवपूर्ण उद्गार काढताना तो म्हणतो: “काशी में हम प्रगट भये है। रामानन्द चेताए॥” कबीराने रामानंद यांचेपासून कशाप्रकारे गुरुपदेश घेतला याचेबद्दल एक लोकश्रुती मोठी मजेदार आहे. कबीर हा मुस्लिम संस्कारात बाढलेला एक कोष्टयाचा मुलगा व रामानंद हे श्रेष्ठ वर्णचे एक मोठे हिंदू साधू! तेव्हा त्यावेळच्या एकंदर रूढींप्रमाणे कबीराला वाटले की हे आपल्याला अनुग्रह देतील किंवा नाही? त्यामुळे त्याने एक युक्ती योजिली. काशी क्षेत्रातच रामानंद रहात असत आणि रोज ते गंगा नदीवर स्नान करण्यासाठी भल्या पहाटे जात. ही वेळ कबीराने लक्षात घेऊन तो त्यांच्या स्नानाला जाण्याच्या वाटेवर अंधारातच पडून राहिला. त्यावेळी रामानंद हे तिथून जात असताना त्यांचा पाय चुकून कबीराला लागला व त्यांच्या तोऱ्यून शब्द बाहेर पडले: “राम! राम! कोणाला बरे माझा पाय लागला?” कबीराने हेच शब्द गुरुपदेश मानून रामनाम या जपाचा स्वीकार केला व रामानंदाना साष्टांग नमस्कार केला. काही विद्वानांच्या मते ही केवळ जनश्रुतीच असावी. परंतु रामानंदाबद्दल बरेच गौरवपूर्ण उद्गार त्याच्या काव्यात आढळून आले आहेत त्यामुळे त्याच्या मनात त्यांचेबद्दल गुरुप्रमाणेच आदर होता यात काही शंका नाही.

सदगुरुमहिमा व कबीर

भारतीय संस्कृतीत गुरुचा महिमा सर्वात मोठा सांगितला आहे. गुरु म्हणजे आपल्यापेक्षा जो श्रेष्ठ व महान आहे त्याचा आदर करणे आध्यात्मिक क्षेत्रात तर सदगुरुला ईश्वरापेक्षाही श्रेष्ठ मानले गेले आहे. सुप्रसिद्ध थेर महाराष्ट्रीय संत नामदेव याचा देवाशी संवाद चालत असे तरीही विडुलाने त्यांना विसोबा खेचर या श्रेष्ठ गुरुकडे पाठविले. महान निर्गुण भक्त उद्भव या आपल्या अर्जुनासारख्या प्रिय मित्र व भक्त असलेल्या व्यक्तीलाही कृष्णाने सामान्य अशा गोपींकडून सगुण स्वरूपाची महती पटविली. सदगुरुसमोर येताच अहंकाराचा त्याग करून त्याला शरण जावे असे शिकविले गेले आहे. कबीरानेही गुरुची महती गायिली आहे तो म्हणतो:

सत् गुरु सवाँन को सगा सोधी सई न दाति ।

हरिजी सवाँन को हितु हरिजन सई न जाति ॥

सदगुरु हा सर्वांचा खरा सगा (नातेवाईक) आहे. त्याच्यासारखा दाता कोणी नाही परमेश्वरप्रमाणे तो सर्वांचे हित करतो आणि परमेश्वर भक्तांशिवाय खरी श्रेष्ठ जात दुसरी कोणती असू शकेल?

पासा पकड्या प्रेमका । सारी किया शरीर ॥

सतगुरु दाँव बताइया । खेले दास कबीर ।

प्रेमाचे फासे घेऊन शरीराचा सारीपाट केला आहे आणि सद्गुरुंच्या आज्ञेने संसाररूपी खेळ कबीर खेळत असल्यामुळे जीत कबीराचीच होईल यात काय संशय?

सद्गुरु साँचा सूरिवा, सबद जुं बाह्या एक।

लागतही भै मिल गया, पड्या कलेजे छेक॥

सद्गुरुप्रमाणे दुसरा शूर वीर कोण असू शकेल? कारण एखाद्या कसलेल्या योदध्याला योग्य ठिकाणी बाण सोडण्यात यश मिळेलाही परंतु सद्गुरुंच्या शब्दरूपी बाणांनी कबीराच्या हृदयावर आघात केला आहे आणि त्याचा परिणाम त्वरित होऊन तो ईश्वर भक्तिच्या मार्गावर वाटचाल करू लागला.

बलिहारी गुरु आपने| द्यौ हाडी कै बार।

जिनि मानिष तै देवता, कर तन लागी बार॥

हे सद्गुरु, आपला मोठेपणा काय वर्णन करावा? हे शरीर आपणावरून अनेकवेळा ओवाळून टाकावसे वाटते कारण आपण मला मनुष्टत्वाकङ्गून देवत्वाकडे नेत आहात आणि त्यासाठी आपणाला जराही अवधि लागलेला नाही. सद्गुरुंच्या या महानतेमुळेच ज्ञानेश्वरांनीही १३ व्या अध्यायात ओवी क्र. ९ मध्ये पुढील उद्गार काढले नाहीत काय? ते म्हणतात —

गुरु बहुतांचा माये। परि एकलौति होऊ नि ठाये॥

तैसे करूनी आण वाये। कृपे तिये॥

गुरु हे जरी पुष्कळ भक्तांची माऊली आहेत, तरी त्या गुरुंच्या कृपेस मी आपली शपथ घालून माझी एकट्याची माऊली करून घेईन.

श्रीसाईबाबा आणि बोलणे

श्री. मु. ब. निंबाळकर

१/१४, फाईव्ह स्टार अपार्टमेंट्स,

बंड गार्डन रोड, पुणे - ४११ ००१

“विषयासक्ति मानून त्याज्य। मी तूं पण सर्वथा अयोग्य।

जिव्हा-उपस्थ जिंक हो योग्य। तैं मी तुज सभाग्य मानीन। । १४२॥

— अध्याय ४४

वरील ओवीत परमार्थ प्राप्तीत केव्हा यश मिळेल हे बापूसाहेब जोगांना सांगताना बाबांनी विषयेंद्रियात जिव्हा (जीभ) आणि उपस्थ (जननेंद्रिय) यांनाच जिंकण्याचे महत्त्व

सांगितले आहे, आणि म्हणूनच की काय बाबांच्या उपदेशात जीभेवर ताबा ठेवण्याचा वारंवार उल्लेख आढळतो.

जीभेची दोन कायें, एक तर अन्नाचा स्वाद घेणे व दुसरे बोलणे. अन्नाबद्दल तर मागील लेखात वर्णन आलेले आहे आता बोलण्याबद्दल बाबांचे काय सांगणे होते ते आपण पाहू या.

उयो बोलणे

अहिंसा पाळण्याबद्दल आपल्या धार्मिक ग्रंथात व साधुसंतांनी वारंवार उपदेश केला आहे. कोणाची काया, वाचा, मनाने विनाकारण हत्या करू नये किंवा कोणाला दुःख देऊ नये. बाबांनी ओळखले होते की सर्वांत वाचेने (बोलण्याने) केलेली हत्या फार घातक व दुःखदायक असते. तिखट शब्द मर्मी झोऱतो, कधी विसरला जात नाही. त्यामुळे वैमनस्य वाढते व कायम टिकते. म्हणूनच बाबा म्हणतः —

“त्यागावे तेणे बोल वर्मी। कोणास छेदू नये वर्मी॥ २१७॥”

— अध्याय १९

“कोणी कोणास छव्यी बोलले।

त्याने माझे वर्म काढले। जिळ्हारीं खोचले मज जाण॥ १७४॥”

— अध्याय ४४

एवढेच काय दुसऱ्याने आपणास कटू शब्द उच्चारले तरी आपण त्याला उलट उत्तर देऊ नये असेही बाबा सांगतः —

“कोणीही बोल बोलो शंभर। स्वये नेदी कटु उत्तर।

धरितां सहिष्णुता निरंतर। सुख अपार लाभेल॥ १४४॥”

— अध्याय १९

वादावादी

जीभेबद्दल बाबांचा दुसरा उपदेश म्हणजे कोणाशी कोणत्याही बाबतीत वाद घालू नये. वादाचे मूळ अहंकारात असते. वादामुळेच भांडणे होतात व वैर पसरते: —

वादावादी नाही बरी। नको कुणाची बरोबरी।

नसता श्रद्धा आणि सबुरी। परमार्थ तिळभर साधेना॥ १९२॥

अंगी दुर्धर देहाभिमान। तेणेच वादावादीचे जनन।

अहंभावाची ही खूण। नाही त्याकीण वाद जगी॥ १५४॥

— अध्याय २

कै. दाभोलकर शिर्डीला गेले त्याच दिवशी कै. बाळासाहेब भाट्यांबरोबर गुरुच्या आवश्यकतेबद्दल त्यांची वादावादी झाली. पुढे बाबांच्या दर्शनाला गेल्यावर बाबांनी कै. दाभोलकरांना ‘हेमाडपंत’ असा टोमणा देऊन त्यांच्या वाद करण्याच्या प्रवृत्तीला कसा कायमचा आळा घातला हे वाचकांना ठाऊकच आहे: —

उगाच ना या पदवीचे दान। चतुराईचा हा सन्मान।

वादावादीपरी हा वाग्बाण। अभिमान खंडण व्हावया॥ १८४॥

होऊनी अर्धा हळकुंडे पिवळे । उगीच योग्यतेवीण जो बरळे ।
तया मादिये उघडिले डोळे । घालूनी वेळवर अंजन ॥ १८५ ॥

— अध्याय २

उपहासनिंदा

आपला काही संबंध नसता उगाच एकाद्याच्या उखाव्यापाखाव्या काढून त्याचे वागण्याबद्दल उहापोह करणे बाबांना आवडत नसे. एका वकीलाने कै. नूलकर मुनमफ आपली डोळ्यांची व्यथा बरी करण्यासाठी शिरडीस बाबांजवळ येऊन राहिल्याबद्दल वकीलांच्या खोलीत चाललेल्या उहापोहात व निदेत भाग घेतल्याबद्दल बाबांनी त्याला टोमणा मारून त्याची चूक त्याला कशी दाखवून दिली हे वाचकांनी अध्याय २१ मध्ये वाचलेच असेल: —

ताशेग नव्हे हा अनुग्रह । व्यर्थ कुणाचा उहापोह ।
उपहास-निंदादि कुत्सित संग्रह । असत्परिग्रह वर्जावा ॥ ११७ ॥

— अध्याय २१

निंदा करू नये हे सर्वांना ठाऊक असते पण त्याचा मोह आवरत नाही: —

निंदा कधीही करू नये । हें तो प्रत्येक जाणे स्वयें ।
परी न वृत्ती जै दाबिली जाये । ती ना समाये पोटांत ॥ १९२ ॥
तेथून मग येई कंठी । कंठातून जिव्हेच्या तटी ।
तेथून हळू हळू ओठी । सुखसंतुष्टी प्रवाहे ॥ १९३ ॥

— अध्याय १९

म्हणूनच की काय निंदकाचे विष्णुमिष्टानावर यथेष्ट ताव मारणाऱ्या एक ग्रामसूकरीशी साम्य दाखवून बाबांनी आपल्या मनात निंदा करणाऱ्याबद्दल अल्यंत कौशल्याने घृणा उत्पन्न केली होती: —

मळ काढिती कोणी रिठ्याने । कोणी साबणादिकीं साधने ।
कोणी शुद्ध निर्मल जीवने । निंदक जिव्हेने काढिती ॥ १९५ ॥
पहा त्या जीभेला काय गोडी । जनालोकांची विष्णु चिवडी ।
बंधु-स्वजनावर चडफडी । यथेष्ट फेडी निज हौस ॥ २०५ ॥
बहुत सुकृताचिये ओढी । आला नरजन्म ऐसा जो दवडी ।
तया आत्मज्ञा ही शिरडी । सुखपरवडी काय दे ॥ २०६ ॥

— अध्याय १९

सत्य बोलणे

सत्य बोलण्याबद्दल आपल्या धर्मग्रंथात वारंवार उपदेश आढळतो. सत्यापायी राजा हरिश्चंद्राने किती कष्ट भोगले हे आपणास ठाऊकच आहे. बाबा व्यवहारी होते. त्यांनी लोकांनी सत्यच बोलावे, खोटे कधीही बोलू नये याची पोपटपंची कधीच केली नाही. मात्र ते अंतर्यामी व सर्व जाणणारे आहेत याची खात्री असल्याने भक्त त्यांचे पुढे खोटे बोलण्यास धजतच नसत: —

असत्य चालेना साईप्रती । असत्ये नाही साईची प्राप्ती ।

असत्ये जाण अधोगति । अंती दुर्गती असत्ये ॥ १३८ ॥

— अध्याय ३८

खोटे सांगून भागेना काज । साईमहाराज सर्वसाक्षी ॥ १५९ ॥

— अध्याय ५९

खुद बाबांच्या चरित्रात बाबा स्वतः एकदोनदा खोटे बोलत्याची उदाहरणे आहेत. अध्याय २७ मध्ये रामदास्याची विष्णुसहस्रनामाची पोथी शास्त्राला उचलून द्यावयाची होती म्हणून आपल्या पोटात कळ आल्याचे खोटेच सांगून बाबांनी त्याला बाजारात सोनामुखी आणवयास पाठविले. तसेच अध्याय ३३ मध्ये कै. नानासाहेब चांदोरकरांच्या मुलीकरिता उदी व आरती तातडीने धाडण्यासाठी टांगेवाल्याचे रूप घेऊन बापूगीरला खोटेच सांगितले की टांगा चांदोरकरांनी पाठविला आहे व फराळही त्यांनीच दिला आहे.

याचा अर्थ कसा लावावयाचा? पहिली गोष्ट संतांना कर्मफलभोग नसतो. कारण त्यांचेकडे केलेल्या कर्माचे कर्तृत्वच नसते. दुसरे म्हणजे या कर्माचे पाप असले तरी ते भक्तांच्या कल्याणासाठी आपल्याकडे घेण्यास ते तयार असतात. वरील उदाहरणात बाबांनी शास्त्राचे (त्यांच्या लाडक्या भक्ताचे) कल्याण साधावयाचे होते व कै. नानासाहेब चांदोरकरांच्या मुलीला बाळंतपणातून सुखरूप सोडवावयाचे होते. भक्तांचे रोग संत स्वतःचे अंगावर घेत असल्याची उदाहरणे (खुद साईबाबांचेही अध्याय ७ मधील उदाहरण) आपणाला माहितच आहेत. मग भक्तांची पापेही स्वतःकडे घेण्यास ते कवरतील का? असो.

आपल्या दृष्टीने व्यवहारात सदा खरे बोलण्याचा मोठा पेच पडतो. आजकाल सुट्टे पैशांची टंचाई आहे. बसमध्ये कंडकटर सुट्टेच पैसे मागतो. किंतुके वेळा आपणाला परतीला लागतील म्हणून काही सुट्टे पैसे जवळ असून 'नाहीत' असे खोटे सांगण्याचा मोह होतो. कारण सुट्टे आहेत पण मला ते परतीला लागतील असे कंडकटरला सांगितले तर त्याला ते पटणार नाही व मग परतीला सुट्ट्या पैशा अभावी बसमधून कदाचित उतरून पडण्याचा प्रसंग यावयाचा. तसे पाहिले तर स्वतःजवळ सुट्टे पैसे असूनही कंडकटर आपणाजवळ सुट्टे पैसे मागतोच ना? तर अशावेळी आपण काय करायचे? सत्य बोलण्याचे व्रत पाळायचे का?

दुसरे म्हणजे नातवाने आपल्याकडे चित्रे काढण्यासाठी कोरे कागद मागितले तर आपण एकदा दोनदा कागद संपायला आल्यावर एकदोन आपणाला हवे असल्याने नातवाला काय सांगावे हा प्रश्न पडतो. सर्व देऊन ठाकले तर स्वतःला लागल्यावर कोणी बाजारातून आणून द्यावयाला मोकळे नसते व स्वतःला तेवढ्याकरिता बाजारात जाण्याची म्हातारपणी धमक नसते. कागद संपलेत असे खोटे नातवाला सांगितले तर असत्य भाषण केल्याचे पाप घडते. तर आपण कसे वागायचे?

वरील विवेचनावरून सत्य बोलण्याचा माझा निष्कर्ष असा आहे. नेहमी सत्यच बोलावे. खोटे बोलू नये. आपल्या स्वार्थसाठी तर कधीही खोटे बोलू नये. परंतु केव्हा केव्हा दुसऱ्याच्या हितासाठी खोटे बोलण्यास काही हरकत नाही. उदा. एखाद्याला दुःखद,

बातमी एकदम ऐकून धक्का बसणार असेल तर ती अजून न घडल्याची किंवा आपणाला त्याबद्दल माहितीच नसल्याचे खोटे सांगणे. तसेच दुसऱ्या व्यक्तीला वाईट वाटू नये म्हणून सुद्धा कधीतरी खोटे बोलण्यास हरकत नाही. उदा. एखाद्या व्यक्तीने प्रेमाने व उत्साहाने जेवण करून वाढले असले व ते आपणाला आवडले नसले तरी त्या व्यक्तीला खोटेच हसून छाले आहे असेच सांगणे श्रेयस्कर ठरेल. उलट त्या व्यक्तीचे तोंडावर जेवण आवडले नाही म्हणून सांगून तिला दुखविणे हे पापच नाही का? असो. याला आपल्या शास्त्रातही आधार आहे: —

सत्यस्य वचनं श्रेयः सत्यादपि हितं वदेत् ।

यथौत्तमित्यन्तमेतत्सत्यं मतं मम् ॥

— महाभारत-शांतिपर्व

(सत्य बोलणेच चांगले परंतु त्यापेक्षाही ज्यामुळे सर्व प्राण्यांचे हित साधले जाते ते अधिक चांगले. कारण ज्यामुळे सर्व प्राण्यांचे अल्यंत (वास्तविक) हित (कल्याण) साधले जाते तेच माझ्या मते सत्य होय.)

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् सत्यप्रियम् ॥ १३४ ॥

— मनुस्मृति अ. ४

(खरे बोलावे, प्रिय बोलावे. सत्य असूनही अप्रिय असेल तर तशी वाणी उच्चारू नये)

प्रियं ब्रूयात्

गोड बोलावे. याबद्दल तर बाबांची शिकवणच होती — नव्हे त्यांनी स्वतः उदाहरणच घालून दिले होते. हेमाडपंत म्हणतात: —

काय त्या वाणीची रसाळता । मधुरता आणि कनवाळता ।

तैसीच स्वानंद-शीतळता । अति अपूर्वता तियेची ॥ १२० ॥

— अध्याय २७

कोणीही असो प्रौढ बाई । तिजला हांक मारीत ‘आई’ ।

पुरुषांस ‘काका’ ‘बापू’ ‘भाई’ । गोड नवलाई हांकेची ॥ ४१ ॥

— अध्याय १९

अध्याय २७ मध्ये एक रामदासी विष्णुसहस्रनाम पोथीवरून शाम्याशी भांडत असताना बाबांनी त्याला शांत करून गोड बोलण्याबद्दल किती छान उपदेश केला?

“अरे शाम्या आपलाच पोरगा । तू का शिरा ताणिसी उगा ।

किर्मर्थ इतका कष्टसि बाऊगा । तमाशा जगासी दाविशी ॥ ११२ ॥

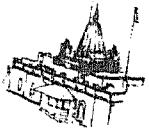
ऐसा कैसा तू कलहतत्पर । का न बोलावे मधुरोत्तर ।

अरे पोथ्या पढताही निरंतर । अजूनि अंतर अशुद्ध ॥ ११३ ॥

— अध्याय २७

बोलल्याप्रमाणे वागाणे

बोलल्याप्रमाणे माणसाने वागावे याबद्दल बाबांचा कडक कटाक्ष होता : —

खोटे वचन देऊ नये । कवणासी कदाकाळी ॥ ३२ ॥

एकदा वचन दिल्यावरी । निमूटपणे खोरे करीं ।

वचनभंगी श्रीधरी । दुरावेल नारायण ॥ ३३ ॥

— ह.भ.प. दासगणकृत अर्वाचीन भक्तलीलामृत
(अध्याय ३३)

स्वतः बाबा तसे वागतच :-

“पहा मी माझिया वचनाकारणे । मरोनि जाईन जीवें प्राणे ।

परी माझिया मुखींचीं वचनें । अन्यथा होणे नाही कदा” ॥ ९१ ॥

— अध्याय ४०

परंतु आपल्या भक्तांच्या बोलण्याच्या किंवा बोललेल्या नवसाच्या पूर्तीसाठी ते धडपडही करत असत. उदा. अ. ३३ मध्ये अप्पासाहेब कुळकर्णीनी १० रूपये दक्षिणा देण्याचे म्हटले होते म्हणून फकीर रूपाने सकाळी त्यांचे घरी आलेले बाबा संध्याकाळपर्यंत गावात थांबले, नव्हे पुन्हा त्यांचे भेटीस आले आणि एकंदर १९ रूपये हातात पडले तरी अप्पासाहेबांनी म्हटल्याप्रमाणे फक्त १० रूपये घेण्यासाठी त्यांना ९ रूपये परतही दिले. तसेच अध्याय ३६ मध्ये गोमंतकाहून आलेल्या भक्ताचे नवसाचे १५ रूपये बाबांनी मागून घेतल्याचे आपणाला माहीतच आहे. बाबा म्हणतच असत :-

“तथापि हित आणि मित बोलेल । बोला ऐसाच जो वागेल ।

खोरे करून दावील निजबोल । एकदाच लाल हरीचा” ॥ २२४ ॥

— अध्याय ३३

मित भाषण

याबद्दल बाबांनी शिकवण स्वतः तसे वागूनच दिली होती. आपल्या भक्तांना उपदेश करण्यासाठी त्यांनी लांबलचक व्याख्याने कधीच दिली नाहीत. जे काय सांगावयाचे ते नेहमीच्या संभाषणात उद्बोधक व मनोरंजक कथा सांगून ते भक्तांना शिकवण देत असत. बहुधा ते हेमाडपंतांनी म्हटल्याप्रमाणे :-

असे पुढे साईनाथ । विचारल्याचेचि उत्तर देत ।

स्वयें आपण कोणासमवेत । कधीही बोलत नसत ॥ ७३ ॥

— अध्याय ५

मैन पाळण्यासाठी आणि जीभेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी एकांताची संवय करणे चांगले; म्हणूनच की काय बाबांनी ती लहानपणापासूनच आत्मसात केली होती.

अष्टादश वर्षाचे वय । तेथूनि एकांताची संवय ।

रात्रीं कुठेही पडावे निर्भय । सर्वत्र ईश्वर ज्यासी ॥ १४ ॥

— अध्याय ३९

पुढेही सकाळी दुपारी लेंडीबागेत जाऊन एकांतात काही वेळ तरी घालविष्ण्याचा क्रम बाबांनी शेवटपर्यंत सोडला नाही. एकांताचा आनंदच वेगळा आहे.

जे सुख विस्ता एकांती । कीजें भक्ता करिता भक्ति ।
असो इंद्र कीं चक्रवर्ती । न मिळे कल्पांती तयांना ॥ १०२ ॥

— अध्याय ३७

नामस्मरण

बोलण्याचे बाबतीत बाबांची सर्वांत महत्वाची शिकवण नामस्मरणबद्दल होती. इतर वायफळ गप्पागोष्टीत, वादावादीत किंवा थड्हानिदेत वाणीचा अपव्यय करण्यापेक्षा आपल्या आराध्य देवतेचे किंवा गुरुचे नामस्मरण करण्यात जीभेचा उपयोग करावा असा त्यांचा सतत उपदेश होता व त्याप्रमाणे त्यांचे स्वतःचे वागणेही होते : —

नामस्मरणीं मोठी प्रीती । 'अल्ला-मालीक 'अखंड करती ।

नामसप्ताह करवूनि घेती । दिवस राती सन्मुख ॥ ८२ ॥

— अध्याय ४

म्हणूनच हेमाडपंतही त्यावर पुस्ती जोडतात : —

नामापरीस सोपे आन । अंतः शुद्धीस नाहीं साधन ।

नाम जिव्हेचे भूषण । नाम पोषण परमार्थ ॥ ८८ ॥

नाम घ्यावया नलगे स्नान । नामासि नाही विधिविधान ।

नामे सकळ पापनिर्दाळण । नाम पावन सर्वदा ॥ ८९ ॥

— अध्याय २७

सारांश

एकूण बाबांचा बोलण्याबद्दलचा उपदेश थोडक्यात असा होता : —

- (१) कोणास उणे किंवा टोचून बोलू नये. दुसरा तसे बोलला तरी आपण उत्तर न देना सहन करावे.
- (२) वादावादी करू नये.
- (३) कोणाची निदा किंवा त्याच्या वैगुण्याची थड्हा करू नये.
- (४) सत्य बोलावे.
- (५) गोड व प्रेमाने बोलावे.
- (६) बोलल्याप्रमाणे वागावे.
- (७) कमी बोलावे.
- (८) ईश्वराचे किंवा आपल्या गुरुचे नामस्मरण करावे.

श्री सार्वनाथांचा शरणार्थी (१४)

लेखक: ब्रह्मीभूत स्वामी सार्वशरणानंद
अनुवादक: वि.बा. खेर

मी सन १९१४ च्या गुरुपौर्णिमेनंतर सी.जे.एन.एल. हायस्कूलमध्ये सहाय्यक शिक्षक म्हणून दरमहा रु. ६५ पगारवर लागलो. राधाकृष्ण आईच्या सूचनेवरून भात खाण्याचे बंद केले परंतु भात खाण्याची सवय असल्यामुळे हे कठीण गेले. एकदा बाबा माझ्या स्वप्रामध्ये येऊन म्हणाले, “चपातीबरोबर कांद्याची कोशिंबीर खावी. लाल कांदा मिळाल्यास उत्तम.” काही दिवसांनी कांद्याच्या सेवनाने वाणीमध्ये भ्रष्टता आल्याची जाणीव झाली. म्हणून कांदा पचविण्याची आपल्या सूक्ष्म देहात ताकद नाही अशी खात्री होताच कांदा खाण्याचे बंद केले. नवसारीला माझी धाकटी बहीण आल्यावर भात घेण्याचे सुरु केले. परंतु भात पचत नसे, फार जाडा तांदूळ असल्यास तो पचे. नंतर राधाकृष्ण आईने भात खाण्यास सांगितले. ती एकदा मला म्हणाली, “तुम्हां नवराबायकोला वीस रुपये पुरे, जास्त काय करायचे? बाबांच्या इथल्या संसाराला हातभार लावाना?” नंतर तिने रामनवमीला वामनराव नावेंकरांना माझ्या खचनि रु. १२५ ची चांदीची समई तयार करण्यास सांगून रु. २५ च्या हफ्त्याने नावेंकरांचे पैसे फेडण्यास मला सांगितले. रामनवमीला मी शिरडीला गेलो त्या दिवशी सर्वजण आरतीसमयी पूजेचे साहित्य घेऊन जात होते. त्यावेळी चांदीची समई तुपात बुडवलेल्या वातीने पेटवून तिने एका ताटलीत ठेवली, मला धोतराचा काचा मारायला सांगून माझ्या हातात दिली व म्हणाली, “बघ, मी द्वारकामार्ईच्या पायच्या चढून वर जात आहे.” मला जाताना पाठीवर हाताचा स्पर्श झाला म्हणून वळून बघितले तर राधाकृष्ण आई. ती म्हणाली, “जा” हे तिचे सूक्ष्म खरूप दुसऱ्या कुणाला दिसले नसावे करण कोणीही ती द्वारकामार्ईत येऊन गेल्याचे म्हणाले नाही. शिवाय तिला बाबांसमोर जाण्याची मनाई होती. अथवा त्यांच्यासमोर न जाण्याचे तिचे व्रत असावे. परंतु मला तर ठीक सूलरूपाने दर्शन देऊन व माझी पाठ थोपून तिने सांगितले, “जा, वर चढ व समई लाव.”

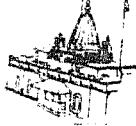
मी नवसारीला होतो त्या दरम्यान राधाकृष्ण आईचं मला पत्र आलं त्यात लिहिले होते, “बाबांची तबियत खराब झाल्याने दुपारी खिरीशिवाय काही खात नाहीत, परंतु येथे दूध पाहिजे तसं व तेवढं मिळत नाही. म्हणून तू एक चांगली काठियावाढी, आठ एक शेर दूध देणारी गाय पाठविल्यास बरे होईल. बाबांची ही उत्तम सेवा आहे, आणि अशी गाय खरीदल्यास तात्या पाटलांनासुद्धा एक अशा गाईची जरूरी आहे म्हणून त्यांच्यासाठी पण एक घे. त्यासाठी लागणाच्या पैशाची तू सध्या व्यवस्था कर, मग मी तुझे पैसे चुकते करीन.” माझ्या धाकट्या बहिणीने तिला दिलेली कंठी विकून दोन गाई खरीदल्या व शिरडीस पाठवून दिल्या. ह्या गाई पाठविल्यानंतर माझे शिरडीस जाणे झाले तेव्हा राधाकृष्ण आई म्हणाली, “तुझ्या धाकट्या बहिणीला पैशाची घाई असल्यास मी लगेच चुकते करण्याची व्यवस्था करते.” मी म्हणालो, “अशी काही घाई बहिणीला

नाही." या संभाषणाचा वृत्तांत नंतर बहिणीला सांगितला तेव्हा तीसुद्धा म्हणाली, "खरंच, मला काही घाई नाही." वरील सेवेसाठी धाकट्या बहिणीचे पैसे जेव्हा चुकते झाले तेव्हा सोन्याचा भाव उतरल्यामुळे तिचा खूपच फायदा झाला.

या वेळी मला शिरडीस जास्त रहाणे शक्य नव्हते. म्हणून ज्यांच्याबरोबर मी टांग्याने शिरडीला आलो त्या श्री मुंगींना मी सांगून ठेवले होते की बाबांनी अनुज्ञा दिल्यास मला सुद्धा आजच निधावयाचे आहे व मला त्यांनी राधाकृष्ण आईच्या बिन्हाडावर बोलवायला यावे. त्या दिवशी भोजनानंतर राधाकृष्ण आईचा माझे जास्त लाड करण्याचा विचार असावा. परंतु त्याचवेळी श्री मुंगींनी मला मोठ्याने ओरडून बोलावले. म्हणून मी बाहेर येऊन त्यांच्यासह बाबांकडे गेलो. बाबांनी मला जाण्यास रजा दिली नाही. इतकेच नव्हे तर मला आपल्याजवळ अर्धा तास बसवून ठेवले. मला मायिक स्नेहबंधनापासून दूर ठेवण्याचा बाबांचा हेतु होता.

नवसारीच्या वास्तव्यात माझी तबियत सदैव बिघडलेली असे. एकदा संध्याकाळी माझा जीव एवढा घाबराघुबरा झालो की लगेच मुंबईला जायचा विचार करून, कंदील घेऊन मी सामानासह निधालो. वाटेत एका परिचित गृहस्थाच्या घराजवळ पोचल्यावर पुढे जाण्याचे बळच माझ्यात उरले नाही म्हणून माझ्या बहिणीने व मी ती रात्र त्या गृहस्थाच्या घरी काढली. पहाट झाल्यावर सर्व व्यथा दूर झाली. आदल्या रात्री श्वासोच्छ्वास खूप जोरात चालला होता व जीव घाबरला होता ते सर्व आता व्यवस्थित झाले होते. आणि मला एवढे बेरे वाटले की लगेच घरी परतून काही झालेच नाही अशा पद्धतीने काम करू लागलो. त्या रात्री मात्र असे वाटत होते की मी फक्त दोन तासाचा सोबती आहे. नवसारीला ज्या घरात मी रहात होतो तेथील माडीवरच्या पाठीमागच्या खोलीत कोण्या अधमयोनी, भूतदशा प्राप्त झालेल्या जीवाचा भास होई. एकदा तेथे थोडेसे भय वाटताच मी थोडा वेळ खाली उतरलो. मुंबईच्या प्रवासासाठी निधताना ज्या गृहस्थाकडे रात्री जीव घाबरल्यामुळे मी राह्यालो त्याच्या २०-२५ वर्षांच्या धाकट्या बहिणीला नंतर दोन तीन दिवसांतच भूतबाधा झाली होती परंतु ती योग्य उपचारांनी दूर झाली.

त्याच सुमारास रामनवमीसाठी शिरडीला जाण्याअगोदर मी रामविजय वाचे. पण त्यातील काही ठिकाणी मला अर्थ लागत नसे. ती पोथी मी जेव्हा वाचे तेव्हा घराचे मालक तुळजाराम जोशी येऊन बसत. त्यांनी ज्योतिष व वेदांताचा काही अभ्यास केला होता. एकदा पोथी वाचताना त्यांना मी वेदांतविषयक प्रश्न विचारला. परंतु त्यांचे लक्ष नसावे कारण 'कशाचा विचार करता' या प्रश्नाचे त्यांनी उत्तर दिले नाहीच मीसुद्धा काही बोललो नाही. त्याच सुमारास एकदा मी खालच्या मजल्यावर निजलो असता मध्यरात्री स्वप्नात भास झाला की मला कोणीही आकाशात घेऊन जात आहेत. माझ्या शिरवरील टाळू फुटला आहे. भीतीने मी जागृत होताच घरात इतका प्रखर सूर्यप्रकाश दिसला की मला तो सहन न झाल्याने माझे डोळे मिटले. थोड्या वेळाने डोळे उघडताच सूर्यप्रकाश बघण्याजोगा होऊन अदृश्य झाला. रामविजयात हनुमानाने जन्मतऱ्या सूर्यास पकडण्यासाठी झेप घेतली त्याचे वर्णन माझ्या वाचण्यात आले होते. परिणाम वरील

स्वप्र तसेच जागृत अवस्थेत उन्हापेक्षा प्रखर असा सूर्यप्रकाश मला दिसला हे मी समजलो. या अगोदर एका रात्री झोपण्यापूर्वी वेदांत विचारात गर्क असता मी कपाटातून एक पुस्तक काढण्यास गेलो तेव्हासुद्धा वरीलपेक्षा कमी तेजाचा सूर्यप्रकाश दिसला. त्यावरून मी समजलो की ज्ञानमय वृत्ति तदकार झाल्याने असे होते.

रामनवमीनंतर शिरडीहून परतल्यावर याच घरात महत्वाचा अनुभव आला. शिरडीहून रामकृष्ण आईने श्रींचा शेषप्रसाद म्हणून साबण्या (खेड्या) दिल्या होत्या त्या प्रसाद म्हणून थोड्या ग्रहण करी व पंचीकरणाचा खूप ध्यानपूर्वक अध्यास करत असे. शिरडी म्हणजेच कैलास आहे अशी भावना होती. पुळकळवेळा मी गोपीभावात लीन होऊन जाई. माडीवर एकटाच झोपे. घरात दुसरे कोणीच नसे. एकटा भाकरी किंवा भाजी किंवा कांदा खाई. रात्रीची झोप कमी झाली होती व ती पण जागृतिसारखीच असे. त्यावेळी एकदम आवाज आला: “तू आहेस तो मी आहे, मी आहे ते तू आहेस; साईबाबा मौला फकीर अली बंदेनवाज औरंगजेब बादशाह शाहेनशाह नाटक.” मी विचारले, “कोण बोलतो आहे?” उत्तर मिळाले, “माझे नाव आहे बंसी बजैया. हे काय? गोपीभाव कशाला? अरे याच रीतीच्या अनन्य चिंतनभावाने मी अनेकांना तारले आहे व त्याच रीतीने तारेन.”

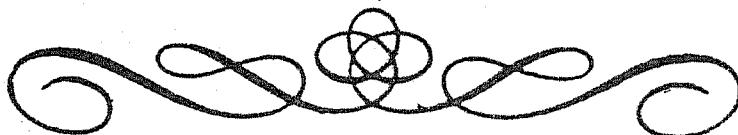
अशा रीतीचा अभेदबोध करून बंसी बजैयाने मला आपलासा केला. माझ्या आनंदाला पार राहिला नाही. परंतु तबियतीचा विचार आला. माझे शरीराकडे लक्ष गेले व दुःखी झालो व वाटले की ही महान वस्तु लोकांना सांगण्यासाठी शरीर क्वचित टिकेल. शरीराची स्थिती अति दुर्बलतेमुळे नाजुक झाली होती व शरीरयंत्र केव्हा बंद पडेल याची शाश्वती नव्हती. जणु मरणासमयीच बंसीबजैयाने हा कृपावर्धाव केला असे वाटले. म्हणून तपश्चयेचे नियम ठिले करून व शरीराकडे अधिक लक्ष पुरवून हा अनुभव लोकांना सांगण्यासाठी शरीर टिकविण्याचा निर्धार झाला; परंतु तात्कालिक खाण्यापिण्याचे नियम चालू ठेवले.

नवसारीच्या आध्यात्मिक जीवनात एकदा असे घडले की मी शाळेत जात असता वाटेत एक मळके पीत वस्त्र नेसलेली, कपाळावर कुंकवाची आडवी लांब पट्टी लावलेली, दात बाहेर असलेली व मोकळे केस सोडलेली भयानक स्वरूपाची स्त्री दिसली. मी तिच्याकडे लक्ष दिले नाही परंतु शोड्याच दिवसात काँलगाचा प्रादुर्भाव होऊन मी रहाणाऱ्या व आसपासच्या लत्यांत तो पसरला. माझ्या स्वभावाप्रमाणे मला त्याचे काही वाटले नाही. या काळी एकदा दोनदा श्रीकृष्णाची सुंदर तेजोमय वस्त्रपरिधान केलेली मूर्ती माझ्या हृदयात शयन करत आहे. असा भास झाला व अनेक वेळा बाहेर कपाळावर सुंदर उभा टिळा लावलेली कृष्णमूर्ती पण दिसत असे. हे सर्व राधाकृष्ण आई एकदा माझे पाय धरून ध्यानस्थ बसली होती त्याचा परिणाम तसेच वर वर्णन केलेल्या भावाचा परिणाम होता असे मी समजलो.

“तू आहेस ते मी आहे” अथवा ‘मी आहे ते तू आहेस’ ह्या मला केलेल्या बोधाचा विचार करता जाणवते की ही बाबांची कृपा माझ्या शिरडीच्या सात दिवसांच्या

(एकांतातील) उपवासामुळेच झाली. शेवटच्या दिवशी रात्री भिंतीला टेकून बसलो त्यावेळी निद्रेत बाबा आविर्भूत होऊन मला एक पुडी देताना जाणवले. सकाळी उठून पाहता पुडी उघडी व तिच्यात गव्हाचे पीठ असलेले दिसले. परंतु स्वप्नाला स्वप्नप्रमाणेच मिथ्या समजून ती पुडी कदाचित मीच तेथे ठेवली असेन असे मानून त्याला महत्व दिले नाही. त्या पुडीत दोन चार चिमूट एवढं पीठ होते त्यातून एक चिमूट पीठ घेऊन बाबांचा प्रसाद समजून तोंडात टाकले. यानंतर काही दिवसांनी म्हणजे १९१६ साली जेव्हा माझी ज्ञानेश्वराची सात पारायण होऊन गेली होती तेव्हा मी बाबांना विचारले, “आता ज्ञानेश्वरी वाचू का?” तेव्हा बाबा म्हणाले, “आता पोथीचं काय काम? पोथी नको पोथीचे तर पीठ झालं. बाबांच्या उक्तींचा अर्थ असा होता की तुझ्या उपासाने प्रसन्न होऊन मी तुला प्रसादरूपाने पीठ दिले आहे. पीठ ज्यातून पोथीरूप भाकरी होते ती म्हणजे पोथीचे मूळ-गहन रहस्य ज्यातून एक पोथी होईल ते दिले आहे. आता तुला पोथीची अथवा पीठ म्हणजे आचार्यपदाची जरूर नाही. नंतर अनेक वेळा ज्ञानेश्वरी वाचण्याचा प्रयत्न केला पण अठरा अध्याय कधीच पुरे वाचून झाले नाहीत. अखेर संन्यास घेतल्यानंतर आनंदलो सन १९५५ मध्ये ते पुरे झाले.

(क्रमशः)

तानसेनचे गुरु

अकबर बादशाहा तानसेनच्या गाण्यावर इतका खूष झाला की त्याच्या मनात तानसेनच्या गुरुचे गाणे ऐकण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तेव्हां तानसेन अकबर बादशाहाला त्याचे गुरु एका गुहेत तपश्चर्या करीत होते त्या गुहेजवळ घेऊन गेला.

तानसेनचे गुरु त्यावेळी समाधीस्थ होते. बराच वेळ गुरुवर्य बाहेर आले नाहीत तेव्हां तानसेनाने अपस्वरात गाणे म्हणायला सुखावत केली.

तेव्हां तानसेनाच्या गुरुची समाधी भंग झाली व ते बाहेर आले आणि म्हणाले - “मूर्खां! तू माझा शिष्य असून हे असे अपस्वर गायन करीत आहेस?” असे म्हणत गुरुने स्वतः तो राग म्हटला ते गाणे ऐकायला जंगलातली रानटी जनावरे जमली. अकबराला कमालीचा आनंद झाला.

घरी परत आल्यावर बादशाहने तानसेनला विचारले - “काय रे तुझे गाणे ऐकून रानटी जनावरे जमलेली मी कधी पाहिली नाहीत?”

बिरबल जवळच होता. म्हणाला - “तानसेनचा गुरु देवांच्या दरबारातला गर्वई आहे आणि तानसेन आपल्या दरबारातला गर्वई आहे!”

नामदेव महाराज पुण्यतिथी निमित्य —

महाराष्ट्राचा भारतीय संत नामदेव

वास्तविक प्रत्येक दिवस पवित्र आहे, प्रत्येक दिवशी सूर्यनारायण नित्य नवा आहे. वेदांत एक सुंदर वाक्य आले आहे, 'नवो नवो भवति जायमानः' — रोज नवीन नवीन जन्म होतो आहे. कालचा मनुष्य आज नाही. आजचा उद्या नाही. आपल्याला भास होतो की, तोच मनुष्य आहे. जसा आपल्याला भास होतो की तीच नदी वाहते आहे. नदी तीच वाहते खरी, पण पाणी कालचे वेगळे होते आणि आजचे वेगळे आहे. जशी नदी तिच आहे असा भास होतो तसाच भास होतो की तोच मनुष्य आहे. पण हे खरेच नाही. सृष्टीत प्रतिक्षणी परिवर्तन चालले आहे. म्हणून प्रत्येक दिवस पवित्र आहे. तथापि सामाजिक संस्कारामुळे काही दिवस विशेष पवित्र मानले जातात.

सातशे वर्षे कोणाचे स्मरण राहाणार?

आज फार मोठे पुढारी आहेत. कुणी राजकारणात आहेत, कुणी साहित्यात आहेत. सातशे वर्षांनंतर का त्यांचा पत्ता लागेल? सत्पुरुषांचे स्मरण सातशे वर्षे देशाला होत राहणे ही काही सामान्य गोष्ट नाही. आजचे जे कोणी पुरुष राजकारणात आहेत, साहित्यात आहेत, सातशे वर्षांनंतर त्यांचे स्मरण राहील की नाही हे कोण सांगू शकेल? परंतु नामदेवांचे जे स्मरण आहे ते आम्हाला अविस्मरणीय आहे.

नामदेव महाराष्ट्राचे तसेच पंजाबचेही!

नामदेवांचे अंतिम स्थान, मरण पंजाबात आहे अशी पंजाबी लोकांची समजूत आहे. महाराष्ट्राच्या लोकांना वाटते की नामदेव महाराष्ट्रात जन्मला तर तो महाराष्ट्रातच मेलेला बरा. म्हणून त्यांनी पंढरपूरला नामदेवांची पायरी बांधली आणि मानतात की नामदेवांनी तिथे समाधि घेतली. संभव आहे की नामदेवांनी मृत्युनंतर पंजाबातून काही रक्षा वगैरे

आणून तिचे विसर्जन चंद्रभागेच्या किनाऱ्यावर केले असेल. परन्तु महाराष्ट्राचा माणूस त्या युगात इतका दूर गेला. पायी यात्रा करीत गेला. आजच्या सारखी साधने त्याकाळी नव्हती आणि त्या ठिकाणी तो वीस वर्षे राहिला. सतत कार्य केले. हे त्याला वेड लागले म्हणून का तो तेथे राहिला? तो तेथे का राहिला हे समजण्यासारखे आहे!

मुसलमानांचे आक्रमण थोपविणारा संत

ज्ञानदेवांच्या मृत्यूनंतर थोड्याच दिवसांनी अल्लाउद्दिन खिलजीचे महाराष्ट्रावर आक्रमण झाले. तत्पूर्वी महाराष्ट्र मुसलमानांच्या आक्रमणापासून मुक्त होता. ज्ञानदेव गेले होते समाधीत. ते समाधिस्थ झाले होते. नामदेव हजर होता. नामदेव ऐशी वर्षे जगला आणि ज्ञानदेव २२ वर्षे जगला. म्हणजे ज्ञानदेवानंतर नामदेव जवळ जवळ पन्नास वर्षे राहिला. त्याने पाहिले की सगळीकडे इस्लामचा प्रचार चालला आहे. काही इस्लामाचे राजे तर आले आणि गेले. परंतु सूफी तत्त्वज्ञानी भारतात फिरत होते. ते महाराष्ट्रातही होते आणि परमात्मा एक आहे असे सांगत होते.

इस्लामला विचारानी पद्धविणारा महात्मा

नामदेवाने विचार केला की हा जो हल्ला आहे तो कसा परतवता येईल? त्यातला चांगला अंश प्रहण केल्याशिवाय होणार नाही. 'इंद्राय तक्षकाय स्वाहा' म्हणून दोघांची आहाति दिली तर काय झाले? इंद्र अमर होता म्हणून तक्षकही अमर झाला, म्हणून इंद्रापासून तक्षकाला अलग केले तर तक्षकाला मारता येईल. तेच्छा समोरून जो हल्ला चालला आहे त्यांत काही गुण आहेत व काही दोष आहेत. त्यातले गुण घेतले पाहिजेत, म्हणजे तो हल्ला परतवता येईल. इस्लाममध्ये एक फारच मोठा गुण आहे. तो हा की, इस्लाम म्हणतो परमेश्वर एक आहे पण हिंदूमध्ये काय चालते? कुणी कुणाची आणि जो तो आपली उपासना श्रेष्ठ मानून चालला आहे. फकीर सांगत होते अल्लाह एक आहे, मानव एक आहे; त्याशिवाय ते उपासनेचे खंडन करीत होते आणि मूर्तीचे खंडन करीत होते. नामदेवाने विचार केला आपणसुद्धा एकच ईश्वर मानतो. परमेश्वराचे एकत्र तर आपणही मानतो. आपण दहा ईश्वर काही दिवस मानत नाही. हिंदूचे मत वेदामध्ये एका वाक्यात आले आहे, एक सत विप्रा बहुधा वदन्ति। सत्य एक आहे, म्हणजे परमात्मा एक आहे. परमात्मा म्हणजे सत्य! आणि उपासक विप्र त्याची अनेकविध उपासना करतात. कोणी सूर्य, कोणी विष्णु, कोणी रुद्र अशा निरनिराव्या उपासना करतात. अशी अनेक नावे उपासनेसाठी आहेत असे ते मानतात परंतु परमात्मा एक आहे, हा झाला वैदिक धर्म आणि इस्लाम काय म्हणतो?

एक सत मूर्खः बहुधा वदन्ति। सत्य म्हणजे परमात्मा आहे, आणि मूर्ख लोक त्याला नाना रूप मानतात. एवढा दोहोमध्ये फरक आहे. सत्य एक आहे याबदल दोहोंचा वाद नाही. पण हे म्हणणारे उपासक अनेक रूपे मानतात आणि इस्लाम म्हणणार मूर्ख अनेक रूपे मानतात. एवढा फरक आहे.

हिंदू धर्मातीली परमेश्वराचे एकत्व सत्य मानले आहे!

हिंदू धर्मातीली परमेश्वराचे एकत्व मानले आहे. पण ते लोपल्यासारखे होते. आम्ही नाना देवतांच्या मागे लागल्यामुळे या देवतेचा उपासक त्या देवतेच्या दर्शनाला सुद्धा जाणार नाही, इतकी तयारी होती. म्हणून नामदेवाने विचार केला की एकत्राचे प्रतिपादन केले पाहिजे. म्हणून नामदेव म्हणतात,

गणेश नमू तुझाचि देखणा।

म्हणूनी नारायणा नमन तुज।

सारजा नमू तरी ते तुझी गायनी।

म्हणून चक्रपाणी नमन तुज

गणेशाला नमन करावे तर तो तुझ्याच कृपेने बनलेला तुझेच रूप. शारदेला नमावे तर ती तुझीच गायनीकळा म्हणून चक्रपाणी तुला नमस्कार असो.

आपल्यामध्ये रीत आहे, आधी गणपतीला नमन करायचे मग शारदेला नमन करायचे. शारदेला नमन करावे तर ती तुझीच गीत गाणारी, म्हणून हे चक्रपाणी नमन तुला!

वेद नमू तरी तुझाचि स्थापिता!

म्हणूनी लक्ष्मीकांता नमन तुज!

‘ओम नमोजी आद्या वेद प्रतिपाद्या’ अशी ज्ञानेश्वरांनी सुरक्षात केली. वेदाला नमस्कार करावा तर तोहि परमेश्वराचे गीत गातो. म्हणून,

नामा म्हणे भेटी झाली राया!

कोण गणी वाया सेवकांसी!

नामा म्हणतो रायाची भेट झाली मग सेवकाची गणना कोण करणार! यात त्याने खुबी काय केली?

उपासनेची स्तुती करूनही एकदेवाचे श्रेष्ठत्व साधले

स्मरण तर सर्वांचे केले. गणेश शारदा सर्वांचे स्मरण केले पण सांगितले की हे सर्व सेवक आहेत आणि तो स्वामी आहे. स्वामीची गाठ पडल्यानंतर, राजाची मुलाखत झाल्यानंतर त्याच्या घराच्या चाकराला पट्टेवाल्याला कोण पुसतो? त्याला म्हणायचे आहे की, जोवर राजाची भेट झाली नाही तोवरच या सेवकांचे महत्व आहे, काम आहे. हे परमेश्वराच्या भेटीसाठी मदत करतात. सेवकांमार्फतच राजाकडे जाता येते; परंतु परमेश्वराच्या साक्षात दर्शनाचा अनुभव आल्यानंतर यांची गरज काय? नामदेवाने इथे बहुदेवतांचे मंडनही केले व खंडनही केले. मोठ्या खुबीने त्या भजनावर लिहिले, ‘इस्लाम!’ इस्लामची भूमिका अशी आहे. ही भूमिका नामदेवाने स्वीकारली. म्हणून जिथे जिथे इस्लामचा प्रचार होता तिथे तिथे यात्रा करीत नामदेव पोहोचला.

जेथे ज्ञानदेव, नामदेव तेथेच विठ्ठल

ज्ञानदेव आणि नामदेव दोघे यात्रेला गेले. ती ज्ञानदेवांच्या प्रचाराची यात्रा होती. ती नामदेवाची यात्रा नव्हती. नामदेव त्याचा सहयोगी होता आणि ती महाराष्ट्रात थोऱ्या ठिकाणी झाली. पण जेथे जेथे इस्लामचा प्रचार झाला, तेथे नामदेव पोहोचला. इस्लामचा

प्रचार सगळ्यात जास्त पंजाबात होता. म्हणून नामदेव तेथे गेला व त्याने तेथे अडू लावला. तेथे तो वीस वर्षे राहिला. महाराष्ट्रातून पंजाब १२०० मैल, तो पायी पायी गेला आणि त्याने अखंड २० वर्षे प्रचार केला. का केला? त्या ठिकाणी त्याने पाहिले की, प्रत्येक गावात एक फकीर फिरत आहे. आणि ईश्वर एक आहे असे समजावून सांगत आहे. नामदेवाने विचार केला ही एकता तर आपल्याही धर्मात आहे. पण ती सांगितल्याशिवाय कशी कळणार? त्याने एक भजन केले आहे. त्यात एका बाजूने हिंदूला टोला हाणला व दुसऱ्या बाजूने मुसलमानाला.

हिंदू पूजे देहुरा, मुसलमाणु मसीति।

नामे सोई सेविआ, जह देहुरा न मसीति।

नामदेवाने ज्याची पूजा केली तो डेऊळीही नाही व मसीतिही नाही. हिंदू देवळाची पूजा करतात आणि देवाला विचारतात, मुसलमान मशिदीची पूजा करतात, मशिदीतच परमेश्वर आहे असे मानतात. म्हणजे तुम्हीसुद्धा मूर्तिपूजक आहात, म्हणून दोन्हीची पूजा सोडा आणि अन्तर्यामी जो भगवान आहे त्याचेकडे वळा असे सांगत नामदेव फिरला. त्याचा परिणाम असा झाला की, इस्लामची जी लाट आली होती ती थोपविली गेली. यानंतर नानक आला त्याने तेच सांगितले. नानकानंतर कबीर आला त्याने हिंदू व मुसलमान यांची एकता किंती आहे ते समजावून सांगितले. आणि सर्वात मोठा प्रहर केला तो तुलसीदासांनी. नामदेव, नानक, कबीर व तुलसीदास या चारांनी मिळून ही लाट परतवली. फार मोठे कार्य केले.

नामदेव, नानक, तुलसीदास, कबीर हे हिंदुत्वाचे रक्षक

तुमच्या इतिहासात याचा पता लागणार नाही. तुम्हाला हा इतिहासच माहित नाही. इतिहासात तुम्हाला शे-पाचशे राजांची नावे शिकवितात आणि म्हणतात लक्षात ठेवा. पण शिकविणाऱ्यांना माहित असते की इतकी नावे काही विद्यार्थ्यांना लक्षात ठेवता येणार नाहीत. म्हणून मग ३३ प्रतिशत लक्षात ठेवा म्हणतात, व तेवळ्यात पास करतात असे तुमचे चालले आहे. तो तुमचा इतिहास जनतेला माहीत नाही. जनतेला फक्त नामदेव, तुकाराम, एकनाथ हीच नावे माहीत आहेत. जनतेमध्ये श्रद्धा आहे आणि आपले खरे कल्याण करणारे कोण आहेत हे जनता ओळखते.

हिंदीमधील पहिला अभिजात कवि

ऐतिहासिक दृष्टीने विचार केला तर मौज आढळते ती ही की, नामदेव बहुधा हिंदीमधला पहिला अभिजात उत्तम लेखक आहे. नामदेवापूर्वी काही भाटांची गाणी वर्गैरे झाली होती पण लेखक असा नामदेवच. नामदेवानंतर २०० वर्षांनी नानक आला. नामदेवाने हिंदी भजने लिहिली त्यात मराठीचे मिश्रण होते.

इथै विडुल उभै विडुल

विडुल बिनु संसार नवी

इथे विडुल आहे, तेथे विडुल आहे. विडुलावाचून संसार नाही. विडुल आहे पंढरपुरात आणि नामदेव गातो पंजाबात. विडुलाचं नाव त्यांनी पंजाबात गायले परिणाम काय

झाला? २०० वर्षांनंतर नानक आला. नानकाची गीते चालली. नंतर १०० वर्षांनी गुरु अर्जुन आला. त्यांनी भजनाचे संकलन केले. त्यात नानकांची भजने होतीच पण त्यात नामदेवाची भजने घातली. नामदेवानंतर २० वर्षांनी नानक आणि १०० वर्षांनी अर्जुन. त्यांनंतर भजनांचे संपादन झाले. म्हणजे ३०० वर्षे नामदेवांची भजने समाजात चालत असणे ही काय लहान गोष्ट आहे?

सिंकदर पंजाबाला जिंकू शकला नाही, पण नामदेव जिंकू शकला. प्रेमाने, प्रेमाने जिंकणारा नामदेव!

नामदेवाच्या जीवनाचा सर्वात मोठा पैलू म्हणजे 'प्रेम'. नामदेवाइतका प्रेमळ कोण झाला माहीत नाही! सर्वच साधुसंत प्रेमळ असतात. पण नामदेवाने कमालच केली आहे.

परमेश्वराशी गप्पागोष्टी करणारा भक्त

नामयाचे प्रेम केशवचि जाणे।

केशवासी राहणे नाम्यापायी।

केशव तो नामा। नामा तो केशव॥

प्रेम भक्ति भाव मागतसे असे नामदेव म्हणतो! मागतो प्रेम अणि भक्ति! विष्णुदास नामा, उभा केशवदारी। प्रेमाची शिदोरी मागतसे। मला थोडं प्रेम द्या म्हणतो. भगवंताशी नेहमी नित्य गोष्टी बोलणारा नामदेव आहे. जसे तुम्ही आम्ही गोष्टी बोलतो. नामदेवाची प्रार्थना ऐकून परमेश्वर बोलतो ते सुद्धा नामदेव लिहितो.

घेरे घेरे नाम्या दिले माझे प्रेम।

घोकी माझे नाम सर्वकाळी।

देव म्हणतो 'अरे नामदेवा, घे माझे प्रेम, मी तुला दिले. मागणी होती ना तुझी प्रेमाची मग घे!

शिरावर हात ठेवीतसे माथां।

अभिमान तुझा गेला म्हूऱ्यांनी।

नामदेव म्हणतो देवाने माझ्या शिरावर हाथ ठेवून मला तुझा अहंकार गेला असं मला आश्वासन दिलं. असा सदा सर्वदा भगवत साक्षात्कार, भगवत दर्शन, भगवत सात्रिध्य नामदेवाने अनुभवले.

किल्येकांना गंमत वाटते. ही गंमत नाही खरंच आहे. देवाचा शब्द सेंट फ्रांसिस ऑफ असीसीने ऐकला होता. आधुनिक काळातील उदाहरण द्यायचं म्हणजे रामकृष्ण परमहंस. तो दक्षिणेश्वरचा पागल देवाशी बोलत होता.

नामदेवाचा स्पर्श हृदयपरिवर्तन करणाराच!

पण नामदेवाचा जितका परिचित होता देव, तितका क्वचितच कोणाचा परिचित असेल. नामदेवाचा स्पर्शच मुळी हृदयपरिवर्तन करणारा झाला. तो जेथे जेथे जाई तेथे हृदयाला स्पर्श करी, परिवर्तन करी. त्याची बायको महा संत होती, त्यांची मुळे संत होती, त्याच्यापाशी राहिलेली जनी दासी संत आपल्या स्पर्शनि कुटुंबाचे परिवर्तन करणारा विरळा! एखाद्या माणसाविषयी बाहेर सर्वांना आदरभाव असतो पण त्याला कुटुंबातली माणसे वश होत नाहीत. पण नामदेवाच्या कुटुंबातली तमाम सगळी माणसे त्याला वश झाली होती.

नामदेवाने सर्वाना नामदेव करण्यात यश मिळवले
नामदेवाचं प्रेम सामूहिक होतं. मी एकटा नामदेव असं नाही, आम्ही सगळे नामदेव!

युगे अडुवीस विटेवरी उभा।
वामांगी रखुमाई दिसे दिव्य शोभा।
आषाढी कार्तिकी भक्तजन येती
चंद्रभागेमाजी स्नान करिती।
दर्शनहेळामात्रे तथा होय मुक्ति
केशवासी नामदेव भावे ओवाळिती॥

हे जे वाक्य आहे त्याचा अर्थ चिंतन केल्याशिवाय कळणार नाही. नामदेव स्वतःविषयी कथीही बहुवचनात बोलत नाही. नाम्या म्हणे, नामा म्हणे, किंवा फार झाले तर नामदेव! नेहमी एकवचन परंतु या ठिकाणी बहुवचन आहे.

केशवासी नामदेव भावे ओवाळिती।

पंढरपुरला असंख्य भक्तजन येतात, देवाला आळवतात, ओवाळतात, ते सर्व नामदेव आरती करत असतात. नामदेव आपल्या ठिकाणी समूहाची कल्पना करतो आणि सबंध समूह परमेश्वराची आरती करतो. म्हणजे हे सगळे नामदेवच एकत्र झाले आहेत, अशी त्याची व्यापक समूह भावना आहे. समष्टीयुक्तप्रेम आहे. त्याशिवाय अहंकार लोप होणार नाही. अहंकाराला कापायचा असेल तर समूहांत लीन झाल्याशिवाय गतीच नाही.

नाम म्हणजे साहित्य दर्शन म्हणजे अध्यात्म

एका ठिकाणी नामदेव भगवंताचे सुंदर वर्णन करतो. म्हणतो तुझे नाव सुंदर आहे. रूप सुंदर आहे. तुझे नाव सुंदर म्हणजे काय? नाम म्हणजे साहित्य! परमेश्वराला वाहिलेले साहित्य फार सुंदर आहे. रूप सुंदर आहे. म्हणजे सबंध सृष्टी सुंदर म्हणजे सायन्स सुंदर आहे. ईश्वराचा शोध करणारं सायन्स सुंदर आहे. 'दर्शन' म्हणजे अध्यात्म, फिलॉसफी सुंदर आहे. नामा म्हणे तुझे अवघेचि सुंदर, आता काय तुम्ही सांगाल ते सांगा. पुढे काय म्हणतो तो? तुझे सर्व सुंदर आहे, बरवे तुझे अवघेचि बरवे। पण त्याहूनि बरवे प्रेम तुझे। तुझ्या नामापेक्षा, साहित्यापेक्षा, सायन्सपेक्षा, सृष्टीपेक्षा, फिलॉसॉफीपेक्षा तुझे प्रेमच मोठे सुंदर आहे. अशा प्रकारे नामदेव केवळ प्रेममयच आहे.

ज्ञानदेव आला, नामदेवाला म्हणाला, "आपण यात्रेला जाऊ, आपण एकेकटे काम करतो ते पुरेसे नाही. आता आपण जर लोकात जाऊ, लोकांना काही गोष्टी सांगू, समाजात जाऊन तेथील दुधात थोडं दही मिसळवू आणि त्या दुधाचं दही करू. जाऊन येऊ चला यात्रेला!" नामदेव म्हणाला, "मी जरा देवाला विचारून येतो", आणि देवासमोर उभा राहून, डोऱ्यात अश्रू आणून देवाला विचारतो, "ज्ञानदेव मला यात्रेला बोलावतो आहे पण तुझा वियोग मी कसा सहन करीन?" देव म्हणाला, 'तो बोलावतो आहे तो संतपुरुष आहे, महापुरुष आहे तो. माझा अवतार आहे. तू त्याच्याबरोबर जा आणि तुम्ही दोघे जेथे जाल तिथे तुम्हा दोघांबरोबर तिसरा मी असेन.' असे देवानी सांगितल्याबरोबर तो ज्ञानदेवाबरोबर गेला यात्रेला.

ज्ञानदेव नामदेव नाथ तुकोबा समर्थ
ज्ञानी प्रेमी शांत विरागी कर्म-रत

ज्ञानदेव होता ज्ञानी, नामदेव प्रेमी, एकनाथ महाराज शांत, तुकाराम विरक्त, विरागी
होता. समर्थ (रामदास) कर्मरत होते. कर्मयोगी होते. असे हे पाच पुरुष महाराष्ट्रात होऊन गेले.

- पूज्य विनोबा भावे

गुरुपौर्णिमा

(चाल - दत्तदर्शनासि चला मोद जाहला)

गुरुपौर्णिमेचा सुदिन आज उगवला
साई-दर्शनासी चला सकळ मिळुनिया ॥ धृ. ॥
शिरडी गांवी पुण्यक्षेत्री वसती श्री साई
सत्रिध वाहे गोदामाई पाप हारिणी
साईदर्शन घेण्यालागी अधीर जीव झाला ॥ १ ॥
मशिदीपाशी धुनी जवळी बसते गुरुमाऊली
तुम्हा आम्हांवर धरते अपुल्या प्रेमाची साऊली।
जयगुरुसाया जय महाराजा आले तव पाया ॥ २ ॥
कल्पतरुच्या छायेखाली जमली ही मंडळी
वांछिल जे जे मिळेल त्याला भरूनी घ्या झोळी
आज पर्वणी भाग्य आमुचे आले उदयाला ॥ ३ ॥
गुरुमायेच्या पावनतीर्थी सचैल स्नान करू
नामस्मरणी रंगुन जाऊ स्वतःलाच विसरू
अनुपम हा आनंद लुटूया धन्य होऊ आजला ॥ ४ ॥
तीर्थ घेऊनी लावू विभूति प्रसाद ग्रहण करू
एकाग्र नयने पाहू गुरुला शिर चरणी ठेऊ
प्रसन्नमूर्ती मधुर हास्य ते हृदयी साठवूया ॥ ५ ॥
गुरुचरणाची धूळ मस्तकी मिरवू अभिमाने
सर्वखाची गुरुदक्षिणा अर्पूनिया प्रेमे
अन्य नको तव आशिर्वचने धन्य करी मजला ॥ ६ ॥

— सौ. उषा भा. जोशी
साईप्रसाद, ४२ श्रीकृष्ण नगर
बोरिवली (पूर्व)
मुंबई - ४०० ०६६

श्री. खापडे यांची शिरडी दैनंदिनी

अनुवादक- साईनंद
मंगळवार, दि. २६-१२-१९९१

मी सकाळी लौकर उठलो आणि काकड आरतीला हजर राहिलो आज साई महाराज काहीसे निराव्याच मनस्थितीत होते. त्यांनी आपला सटका उचलला; आणि आपल्या सभोवतालच्या परिसरात ते सटका जमिनीवर आपटू लागले. एवढ्यात अशा परिस्थितीत ते चावडीच्या पायच्या उतरून गेले. ते दोनदा माघारी आले आणि दोनदा पुढे गेले आणि जेरजोराने बोलू लागले. मी परतल्यावर प्रार्थना केली, स्नान उरकले आणि माझ्या खोलीसमोरील व्हरांड्यात बसलो. साई महाराजांना मी बाहेर जातांना पाहिले. आज पुण्याचे गोखले वकील आले. श्री गणपती बाबा ज्यावेळी या जगात भौतिक कार्य करीत होते त्यावेळी त्यांनी माझ्या पलीला शेंगावला पाहिले होते. त्यांचेबोरबर एक भारतीय खेळणीविक्या व त्याचेबोरबर आणखीन दुसरे कुणीतरी होते. त्यांनी मला दुपारचे आरतीनंतर आणि मी भोजन केल्यानंतर पाहिले. मी काही वेळ लवंडलो. तिसच्या प्रहरी मी उठलो आणि श्री. महाजनी, डॉ. हाटे आणि इतरांचे बरोबर गप्पा मारीत बसलो. दुपारी आम्ही साई महाराजांना चावडीकडे बघितले आणि नंतर काळोखाचे सुमारास ते रेपेट करण्यासाठी बाहेर आले तेव्हा पाहिले. ते फार उदार वृत्तीचे आहेत. आज ते माझा मुलगा बळवंत बरोबर बोलले. दर्शनासाठी आलेल्या सर्वांना त्यांनी परतवले तरी त्यांनी त्याला आपल्या जवळ बसवून ठेवले. आता संध्याकाळी कुणाही पाहुण्याला येऊ देऊ नकोस असे त्यांनी त्याला सांगितले. आजच्या पुरती माझी काळजी तू घे त्या बदल्यात साई महाराज तुझी काळजी घेतील. आज माधवराव देशपांडे आजारी पडले. त्यांना सडकून सर्दी झाली होती. ते अंथरूणाला खिळले नव्हते तरी बराच वेळ अंथरूणात पडून होते. संध्याकाळी भीष्मांचे भजन आणि दिक्षितांचे त्यानंतर रामायण नियाप्रमाणे झाले. आख्यान ऐकण्याकरिता श्री. भाटे आले होते. आज आम्ही सुंदरकांड मुरु केले.

बुधवार २७-१२-१९९१

मला काल रात्री झोप लागली नाही परंतु मी सकाळी लौकर उठलो, प्रार्थना केली, स्नान उरकले व नेहमीपेक्षा लौकर कपडे चढविले. आरतीनंतर दुपारी ३ वाजता मी भोजन घेतले व लवंडलो खरा पण मला छान झोप लागली. दुपारी बच्याच जणांनी साई महाराजांचे दर्शन घेण्याचा प्रयत्न केला परंतु बोलण्याकडे त्यांचा कल नव्हता म्हणून सर्वांना लगोलग त्यांनी परतवले. हे समजल्यावर मी गेलोच नाही व वाचत बसलो. अंधार पडता रेपेट मारण्यासाठी बाहेर पडलो तेव्हा आणि पुन्हा शेजारतीचे वेळी आम्ही त्यांचे दर्शन घेतले. आज भीष्मांच्या भजन कार्यक्रमात बच्याच मंडळींनी भाग घेतला होता म्हणून की काय ते बराच वेळ लोंबले. एक तरून मुसलमान इतका छान गाईला की त्याने मलाही चकीतच करून सोडले. भजनानंतर दिक्षितांचा रामायणाचा कार्यक्रम झाला.

गुरुवार २८-१२-१९९१

मी सकाळी उठलो. प्रार्थना केली व डॉ. हाटे व श्री. आर.डी. मोरेगावकर यांना परतण्याची परवानगी मिळाल्याचे कळले. तेव्हा ते गेले; आणि त्यानंतर लागलीच नानासाहेब चांदोरकर, सी.व्ही. वैद्य आणि श्री. नाटेकर “हंस” ही मंडळी आली. मी श्री. नाटेकरांचे वरोबर बराच वेळ गप्पा मारीत बसलो. आणि नंतर चांदोरकर व वैद्य जवळच्याच तंबूत होते त्यांना भेटण्यासाठी गेलो. श्री. नाटेकर यांनी हिमातलयात दूरवर प्रवास केला होता आणि दीक्षा घेऊन शिष्यत्व पत्करले होते. त्यामुळे त्यांचे संभाषण नेहमी बोधात्मक असे. सी.व्ही. वैद्यांच्या एका डोळ्यात काहीशी कसूर होती तो लालभडक होत असे. श्री. चांदोरकर हे नेहमीच खिलाडूवृत्तीचे. मारूती म्हणून ज्यास संबोधले जाई ते त्र्यंबकराव आज भारी संतापलेले दिसत होते. ते आज पुजेच्या वेळी हजर नक्हते. ते वरेच उदासीन दिसत होते. माधवाराव देशपांडेना आज बरे होते. आज जवळ जवळ दिवसभर ते उभ्या पायावर होते. दिक्षित आज आलेल्या अनेक पाहुण्यांच्या भेटीगाठीच्या उद्योगात आहेत. श्री. चांदोरकर आज कल्याणला परत गेले. आपण पुढील रविवारी परत येऊ असे ते म्हणाले. मी दुपारी श्री. नाटेकरांचे बरोबर बोलत बसलो अगदी जवळ जवळ साई महाराज संध्याकाळचे रपेटीसाठी बाहेर फेटोपर्यंत मी बसलो. त्यांनी आज आपल्या जवळ बसण्यासाठी म्हणून कुणालाच परवानगी दिली नाही. उदी देऊन त्यांनी सर्वांना परतवले. नाटेकर राधाकृष्णा बाईकडे गेले आणि ही संध्याकाळ त्यांनी तिथेच घालवली. ती फार चांगली गाते आणि भजन तर उक्कृष्ट म्हणते. आमचे कडील भीष्मांचे भजनाचे कार्यक्रमात बन्याच मंडळींनी भाग घेतला होता त्यानंतर दिक्षितांच्या रामायणाचा कार्यक्रम झाला. मोरशीहून दादा गोळे येथे आले आहेत. माझे एक अशील रामरावही येथे आहेत मी एक खटला पत्र लिहावे अशी त्यांनी इच्छा प्रगट केली खरी परंतु त्यासाठी वेळच नाही.

(क्रमशः)

श्री साईलीला दिवाळी अंक १९८६

भक्तांना आलेल्या श्री साईबाबांच्या विविध चमत्कारिक अनुभवांनी भरगच्च १२८ पानांचा वाचनीय अंक १ नोव्हेंबर १९८६ रोजी प्रसिद्ध होईल.

भक्तांच्या सामान्य अनुभवांना जसे- कान दुखू लागला उदी घातली. पोट दुखू लागले उदी पाण्यातून घेतली दुखणे बंद अशा अनुभवांना अंकातून प्रसिद्धी दिली जाणार नाही. अनुभव प्रखर व ताजे हवेत. दादर कार्यालयाकडे १० ऑगस्ट पर्यंत थोडक्यात कागदाचे एकाच बाजूस लिहून सुवाच्च अक्षरात नाव व पत्यासह पाठवा.

— का. संपादक

साई दरबारातील नवरत्ने (१)

साईभक्त श्री. काकासाहेब दीक्षित

६० व्या पुण्यतिथी निमित्य स्मरण

साई दरबारातील नवरत्ने ही माहितीपूर्ण लेखमाला या अंकापासून सुरु करीत आहोत. हा लेख श्री साई बाबांचे काळातील परमभक्त श्री. हरी सीताराम उर्फ काकासाहेब दीक्षित यांच्या ५ जुलै रोजी येणाऱ्या ६० व्या पुण्यतिथी निमित्य प्रसिद्ध करीत आहोत. आज पाल्यातील एका रस्याला श्री. दिक्षित मार्ग असे नाव देऊन त्यांची सृती चिरंतन केली गेली आहे.

श्री. हरी सीताराम 'उर्फ काकासाहेब' दीक्षित हे श्रीसाईबाबांचे एक निस्सीम भक्त होते. त्यांनी आपल्या उतार वयात बाबांचे शिष्यत्व पत्करून आपली आध्यात्मिक उन्नती करून घेतली होती.

श्री. काकासाहेबांचा जन्म इ. स. १८६४ मध्ये खांडवा येथे वडनगरा नागर ब्राह्मण कुळात झाला होता. काकांचे वडीलबंधू रावबहादूर राजाराम सीताराम दीक्षित हे नागपूरातील एक नामांकित नागरिक होते. ते कर्तवगार कंत्राटदार होते व त्यांनी मिळविलेल्या लौकिकामुळे सरकारने त्यांना 'रावबहादूर' ही बहुमानाची पदवी दिली होती. ते ऑनररी मॅजिस्ट्रेट होते. त्यांचे दोन्ही पुत्र मोतीभाऊ व मोरुभाऊ बॅरिस्टर होते. पण ते दोघेही अकाळी मरण पावले. काकासाहेबांचे धाकटे बंधू सदाशिवराव हे बी.ए.एल.एल.बी. होते. ते कच्छ संस्थानचे दिवाण होते.

काकासाहेब दीक्षितांचे प्राथमिक व दुय्यम शिक्षण खांडवा, हिंगणघाट व नागपूर येथे झाले. इ. सन १८७८ म्हणजे वयाच्या चौदाव्या वर्षी ते नागपूरच्या सिटी हायस्कूलमधून मॅट्रिक्युलेशन परीक्षा पहिल्या वर्गात उतीर्ण झाले व त्यांनी दोन शिष्यवृत्त्या मिळविल्या. नंतर मुंबईच्या विल्सन महाविद्यालयातून पी.इ. पास झाल्यावर ते एल्फिन्स्टन महाविद्यालयात गेले व तेथून एकोणिसाब्या वर्षी बी.ए.ची परीक्षा उतीर्ण झाले, व त्यांनी धीरजलाल मथुरादास शिष्यवृत्ती मिळविली. नंतर एल.एल.बी. चा अभ्यास केला. सॉलिसिटरची परीक्षा त्यांनी दिली. काही दिवस ग्रन्हनमेंट सॉलिसिटर्सफे 'लिटल कंपनी'त काम केल्यावर त्यांनी आपली स्वतंत्र सॉलिसिटर्सची पेढी उघडली. त्यामुळे त्यांनी खांडवा, नागपूर सोडून मुंबईस विलेपाले येथे आपला कायम निवास केला. एक हुशार नामांकित सॉलिसिटर म्हणून इंग्रजकाळात ते प्रसिद्धीला आले. काकासाहेब हे नागर ब्राह्मणातले पहिले सॉलिसिटर होत. महाराष्ट्र ब्राह्मणांत पहिले सॉलिसिटर म्हणून रावबहादूर धोंडो शामराव गरुड यांचे नाव त्यावेळी घेतले जात असे. भावनगर एक्सपोझर्स, पुणे वैभववाडी राजद्रोहाचा खटला, लो. टिळक व ग्लोब, लो. टिळक व टाईस ऑफ इंडिया, जी.आय.पी. (सेंट्रल रेल्वे) रेल्वेच्या सिग्नलर्स लोकांनी केलेला संप इत्यादीचे महत्वाचे खटले काकासाहेबांनीच चालविले, त्यामुळे त्यांचे नाव खूपच गाजले. पुढे काकांनी सार्वजनिक कार्यातही पडण्याचे ठरविले. १८९६ साली गिरगाव वॉर्डतर्फे ते मुंबई म्युनिसिपल कॉर्पोरेशनच्या निवडणुकीस उभे राहिले व यशस्वीपणे निवडून आले. तत्कालीन पालिकेच्या कितीतरी समित्यांवर त्यांची नेमणूक करण्यात आलेली होती. कॉर्पोरेशनमध्येही त्यांनी चांगला लौकिक मिळविला. काकांची कर्तवगारी, काम करण्याची हातोटी व सचोटी, निरलसता, स्पष्टवक्तेपणा इ. गुण त्यावेळचे भारताचे सिंह नामदार सर फेरोजशहा मेथा यांना दिसून आली आणि म्हणूनच की काय, त्यांनी काकांना आपल्या अनुयायात सहभागी करून घेतले. नेमस्त राजकारण काका फेरोजशहांपासून शिकले. मुंबई विद्यापीठाचे ते फेलो होते. तसेच दि इंडियन नॅशनल कॉम्प्रेसचे (राष्ट्रीय सभा) ते एक महत्वाचे घटक होते. तसेच मुंबई सरकारी कौन्सिलचे सभासद होऊन नामदार दीक्षित या नावाने ते खूप प्रसिद्धीस आले. पुढे परमार्थिकडे त्यांचे मन वळले नसते. तर काकासाहेब

आणखीन खूप पुढे गेले असते. गृहस्थाश्रमात त्यांनी चारीधाम यात्रा केल्या, व १९०६ साली विलायतेची पण सफर केली. श्रीसाईनाथ महाराजांशी त्यांचा निकट संबंध आला व ते त्यांच्या चरणी रमले, ते कायमचेच. शिरडीस ते वानप्रस्थ झाले.

श्रीसाईबाबांचे दर्शन आणि त्यांचा परिचय :

१९०९ सालापर्यंत साईबाबा हे नाव काकासाहेबांना माहीत नव्हते. त्यांचे दर्शन कसे झाले याची हकीकत श्रीसाईचरित्र अध्याय ५१ मध्ये आलेली आहे, ती थोडक्यात अशी- श्रीनानासाहेब चांदोरकर, काकासाहेबांचे जुने स्नेही, त्यांना लोणावळ्यास भेटले. नानासाहेबांना श्रीसाईबाबांची इत्यंभूत सर्व हकीकत त्यांना सांगितली आणि श्रीसाईबाबांच्या दर्शनाविषयी त्यांचे मन वळविले. पुढे काही काळानंतर मुंबई धारासभेच्या निवडणुकीसाठी मते मिळविण्यासाठी काकासाहेब अहमदनगरास त्यांचे स्नेही काकासाहेब मिरीकर यांचे घरी गेले. त्यांचे चिरंजीव बाळासाहेब मिरीकर (कोपरगावचे मामलेदार) हेही तेथे आले. पितापुत्र मिरीकरांनी श्यामा (माधवराव देशपांडे - बाबांचे निकटवर्ती भक्त) आणि बाबांची छोटी (तसबीर) यांच्या सह काकासाहेबांना शिरडीस पाठविण्याचा घाट घातला, आणि त्याप्रमाणे काकासाहेब दुसरे दिवशी सकाळी दहा वाजण्याच्या आत शिरडीस पोचले. त्याचवेळी श्री. नानासाहेब हेही शिरडीस आले, असा योगयोग होता. या दर्शनाविषयी हेमाडपंत श्रीसाईसच्चरितांत (अध्याय ५१) असे वर्णन करितात की —

“पुढे होता साईचे दर्शन। दीक्षितांचे द्रवले मन ॥

नयन झाले अश्रुपूर्ण। स्वानंद-जीवन ओसंडले ॥९० ॥

मीही तुझी पाहुनी वाट। पुढे शाम्यास पाठविला थेट ॥

नगरास तुझी घ्यावया भेट। वदले मग स्पष्ट साई तया ॥९१ ॥

रोमहर्षित दीक्षितशरीर। कंडी दाटला बाष्पपूर ॥

चित्त जाहले हर्षनिर्भर। घर्म सर्वांगी दरदरला ॥९२ ॥

देह सूक्ष्म कंपायमान। चित्तवृत्ति स्वानंदनिमग्न ॥

नेत्र पावले अधोन्मीलन। आनंदघन दाटला ॥९३ ॥

आज माझी सफळ दृष्टि। म्हणोनि चरणी घातली मिठी ।

मना धन्यता वाटली मोठी। आनंद सृष्टी न समाये ॥९४ ॥

— पुढे याचा परिणाम किंवा पर्यवसान काय झाले हेही हेमाडपंतांनी थोडक्यात सांगितले आहे —

पुढे वर्षाची वर्षे गेली। साईचरणी निष्ठा जडली ॥

पूर्ण साईची कृपा संपादिली। सेवेसी वाहिली निज काया ॥ ९५ ॥

यथासांग सेवाही चांगली। करण्यासाठी मठीही वांधिली ॥

शिर्डीत बहुसाल वस्तीही केली। महती वाढविली साईची ॥९६ ॥

हें थोडक्यात, पण मुद्देसूद व बरोबर असे काकासाहेबांच्या शिरडीजीवनाचे वर्णन आहे असे कोणीही म्हणेल. या वेळेपर्यंत काकासाहेब, ‘हरिभाऊ, ‘भाऊसाहेब’ या नावाने

प्रसिद्ध होते. पण श्रीसाईबाबांनी त्यांना 'काका' या नावाने संबोधिले. तेव्हापासून ते 'काका-काकासाहेब' या नावाने पाचारले जाऊ लागले आणि तेच त्यांचे नांव प्रसिद्ध झाले.

योग्य सत्पुरुषाची गाठ-पडल्यावर, त्यांनी शिरडीयात्रा आणि श्रीबाबाचे दर्शन याविषयी सर्व हकीकत आपले स्लेही अण्णासाहेब दाभोलकर आणि श्री हरी नारायण आपटे सुप्रसिद्ध काढंबरीकार पुणे, यांना कळविली. यापैकी अण्णासाहेब दाभोलकर हे महाराजांचे निस्सीम भक्त बनले. श्री. हरी नारायण आपटे दोन तीनदा शिरडीस गेले, परंतु त्यांची साईंच्या ठिकाणी श्रद्धा जडली नाही. मुंबईचे रा. ब. पाध्ये हेही काकासाहेबचे स्लेही, त्यांनाही सर्व हकीकत कळविण्यात आली तरी ते शिरडीस गेले नाहीत.

दिवसेंदिवस काकासाहेबांना शिरडी इतकी आवडू लागली की, त्यांचा बहुतेक सर्व वेळ तेथेच जाऊ लागला. श्रीबाबांच्या प्रत्येक शब्दात व कृतीत कांही तरी उपदेश असे. काकासाहेब त्यांचे पूर्ण मनन व आकलन करीत असत आणि त्यातील मर्म हुड्कून काढीत असत. श्रीबाबांच्या गोर्टींचा व उद्गारांचा काकासाहेब संग्रह करीत असत. अशा टिपणींचा संग्रह मोठा होता, पण त्यांच्या निधनानंतर त्याचा शोध केला तरी तो सर्व मिळाला नाही. जितका कांही मिळाला तो महाराजांचे अनुभव, बोधपद्धती-बोल या सदराखाली श्री साईलीलेत प्रसिद्ध झाला आहे. महाराजांविषयी इतके सूक्ष्म निरीक्षण दुसऱ्या कोणी केले नसेल! महाराजांचेही काकासाहेबांवर उत्कट प्रेम होते. महाराजांनी त्यांना अनेक कसोट्या लावून निरखून, पारखून नंतर त्यांचेवर प्रेम केले. या कसोट्यांपैकी एक कसोटी 'बोकडाची हत्या' नमुन्यासाठी येथे देत आहे. ती येणेप्रमाणे — श्री साई-चरित्र अध्याय २३ यात सांगितलेली.

एकदा एक कौतुक वर्तलें ते असे. कोणी एकाने एक बेवारशी, दुर्बळ आणि आसन्नप्रण असा एक बोकड मशिदीत आणून सोडला. त्यावेळी मालेगावचे पीरमहमद उर्फ बडेबाबा, साईबाबांजवळ बसले होते. या बडेबाबांचे प्रथ बाबांजवळ फार असे. तो नेहमी बाबांच्या उजव्या बाजूस बसे. जेवणाची पाने मांडून सर्व तयारी झाली की बाबा त्याला आदराने हाक मारीत आणि तो वर येऊन बाबांच्या डाव्या हाताच्या पानावर बसे. तो बाहेर जावणास निघाला, की बाबा त्याला शंभर पावले पोचवावयास जात. दक्षिणेच्या जमलेल्या रकमेतून बाबा रोज त्याला पत्रास (५०) रुपये देत. अशा या बडेबाबाला बाबानी सांगितले की दे — त्या (बोकडा) बळी! निर्दळी एका प्रहरें;” (ओवी १११), तेव्हा बडेबाबांनी उत्तर दिले की कैसा बे काटना इसकूं खाली” (ओ. १२८) तेव्हा बाबांनी श्यामाला सांगितले की, ‘तूं तरी सुरी आण। कापू बोकडातें त्या आतां॥ (ओ. १२९), श्यामाने राधाकृष्णमाईकडून एक सुरा आणला, पण तो कोणत्या कामासाठी हे जाणून तिने तो सुरा परत मागून घेतला. नंतर काकासाहेबांची पाळी आली,’ मग काकाचे पहावया मानस। बाबा तंव आज्ञापिती तयास॥

जा तूं सुरा आण कापावयास॥ निर्मुक्त सायास करी त्या॥ (ओ. १३४)

‘काका बावनकसी सुवर्ण। बाबास जरी ठावे पूर्ण।

तथापि ते ताविल्यावांचून। निवती न नयन जनांचे (ओ. १३५)

लगेच काका साठेच्या वाढ्यात गेले आणि आज्ञेप्रमाणे शस्त्र आणले आणि तिळमात्र न कचरता बोकड मारण्यास सिद्ध झाले.

जन्म निर्मळ ब्राह्मणवंश । जन्मादारभ्य व्रत अहिंसा ॥
तयावरी हा प्रसंग ऐसा । हा कसा वाहील ॥१५१ ॥
गुर्वाज्ञापालनी निधडा । केला मनाचा एकदां धडा ॥
परी छाती उडे धडधडा । घाम भडभडा सुटला ॥१५२ ॥

मांसाहरी मुसलमान बडे बाबा याने शस्त्र चालविण्याचे नाकारले, तर शुद्ध पवित्र ब्राह्मण काकासाहेब यांनी सुरा चालविण्याची तयारी केलेली पाहून लोकांना आश्वर्य वाटले. कांसोटा (धोतर) आवळून ते पुढे झाले, तेव्हा त्यांच्या हृदयी कृपा उपजून त्यांचा हात पुढे होईना, सुरा चांचरून मागे जाऊ लागला. तेव्हा बाबा म्हणाले — ‘हूं मार आता काय बघसी?’ ही अखेरची आज्ञा ऐकून आवेशाने प्रहार करण्यासाठी ते अर्धवर्तुळ फिरले आणि प्रहार करणार, इतक्यात बाबा म्हणाले —

‘हां हां काका होय परता । कायरे तुझी ही निष्ठरता ॥
ब्राह्मण होऊन हिसा करितां । विचार चित्ता नाही कां ॥१६८ ॥
ऐसे परिसता टाकिला सुरा । आश्वर्य वाटले लहान थोरा ॥
जीवदान लादला बकरा । गुरुभक्ति शिखरा चढविली ॥१६९ ॥
मग काका सुरा टाकोन । काय वदता द्या अवधान ॥
बाबा आपले अमृतवचन । धर्मशासन ते आम्हां ॥१७० ॥
आम्ही नेणूं दुजा धर्म । आम्हां नाही लाज शरम ॥
गुरुवचन पालन हेच वर्म । हाचि आगम आम्हा ते ॥१७१ ॥

शिर्डीस काकासाहेब १९०९ साली प्रथम गेले. त्यावेळी बाबा एका पोत्यावर बसलेले असावयाचे. मशिदीत मातीचे घडे, कोळंबी व टिनची टंबरेले, याशिवाय कांही नसे. मशिदीतील मातीची जमीन उखळलेली असावयाची. बाबा स्वतः ती कधी कधी शेणाने सारवीत असत. पुढे मोकळे अंगण असे, सभामंडप नव्हता, तो नंतर झाला. धुनीकरिता अंगणात त्यांनी खरेदी केलेल्या लाकडाच्या मोळ्याचे ढीग होते.

यावेळी शिरडीत राधाकृष्णमाई (मूळ नाव सुंदरबाई क्षीरसागर) नांवाची एक विधवा भक्त राहत होती. तिने बाबांच्या सेवेला सर्वस्ती वाहून घेतले होते. काकासाहेबांच्या संमतीने तिने चांदीची भांडी, पालखी आणि इतर सर्व जिन्नस जऱ्यवून शिरडीला संस्थानचे स्वरूप आणले. काकासाहेब शिरडीस रमले पण त्यांना इष्ट असलेला एकांतवास तेथे त्यांना मिळेना. दिवसेंदिवस लोकांची गर्दी वाढू लागली. तेव्हा आपण येथे एक वाडा बांधावा असे त्यांनी ठरविले, आणि श्यामाच्या मार्फत त्यांनी बाबांची अनुज्ञा मिळविली आणि आपले बंधू भाईजी कांट्राक्टर यांचेकडून प्लॅन तयार करून वाडा बांधवून घेतला. बाबांच्या गुरुची समाधि म्हणजे साठेवाडा यांचे समोर हा वाडा-प्रशस्त माडी, हॉल आणि खोल्या असा बांधून घेतला. आता या वाढ्याचे रूपांतर होऊन गेले आहे.

माडीवर बाबांचा फोटो लावला होता आणि तेथे रोज बाबाची पूजा व अस्ती होत असे. दिवाणखाना आणि खोल्या राहण्यासाठी उपयोगात आणीत असत. फोटोच्या बाजूस काका नेहमी राहत असत. शिरडीच्या सर्व तरुण लहान लोकांना ते सहाय्य करीत असत आणि त्यामुळे ते तेथे फार प्रिय झाले होते.

वाढा बांधल्यावर पात्र्याहून काकांची मंडळी — सौ. सरस्वतीबाई उर्फ भाबीसाहेब, चिरंजीव रामकृष्ण उर्फ बाबू, बाळकृष्ण उर्फ बाळु आणि मुलगी वत्सला वगैरे तेथे राहण्यासे आली. यापैकी वत्सला पुढे शिरडीस वारली. ज्या दिवशी ती वारली, त्या पहाटे तिला एक स्वप्न पडले. त्यात महाराज तिच्याजवळ येऊन तिला म्हणाले — इथे कशाला राहतेस? चल आपण त्या लिंबाखाली जाऊन गऱ्हूं. मुलीने सकाळी हे स्वप्न सांगितले तेव्हापासून तिची प्रकृति जास्त विवडली आणि दुपारी ती निर्वतली. मुलगी फार प्रेमळ हुशार व गोड होती. त्यामुळे तिच्या आईवापांना फार दुःख झाले. त्या दिवशी दुपारी श्रीएकनाथमहाराजाचा ‘भावार्थरामायण’ हा पोस्टाने ग्रंथ आला. बाबांनी त्याला सर्प करून काकासाहेबांकडे दिला आणि मुलीच्या निधनाच्या शोक निवारणार्थ किञ्चिकांडातील, वालीचा वध झाल्यानंतर तारा शोक करीत असता गमाने तिला जो उपदेश केला (अध्याय ७, पान १९० निर्णयसागरात), तो वाचून मनन करण्यास सांगितले. पुढे काकासाहेब नियमाने भावार्थरामायण वाचू लागले.

काकासाहेबांचा मुलगा बाबू हा लहान होता. तो शिरडीच्या शाळेस जाऊ लागला. कै. बाळासाहेब भाटे यांचा वडील मुलगा दीक्षितांच्या मुलाच्या वयाचा होता तो त्या शाळेतच होता. दोघा बाबूंची गट्टी जमली. ही दोन्ही मुले चावडीच्या रत्री जरीच्या टोप्या घालून काळी रेघ व मुद्रा लावून महाराजांचे छडीदार होत आणि महाराजांचे दोहे म्हणून ‘आलबेली सरकार’ म्हणून पुकारा करीत. या दोन्ही बाबूंचे शिरडीस प्राथमिक शिक्षण झाल्यावर त्यांना विलेपारले (मुंबई) येथे पाठवून त्यांचे दुर्योग शिक्षण करून घेण्यात आले. त्यांची मंटीक्युलेशन परीक्षा पास झाल्यावर त्यांना काशीच्या सेंट्रल हिंदू कॉलेजात पाठविण्यात आले. तेथे बाबू दीक्षित बी.एस.सी. आणि बाबू भाटे बी.ए. झाले. पुढे भाटे यांनी वाँव बँकेत १०० रु. पगारावर नोकरी धरीली. पण पुढे तो फार दिवस वाचला नाही. त्याला दीक्षितांनी आपल्या घरच्या मंडळींप्रमाणे वागविले.

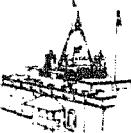
काकासाहेबाचा धंदा : काकासाहेब महिन्याचे महिने शिरडीस राहू लागल्यामुळे मुंबईच्या त्यांच्या धंद्यावर बाईट परिणाम होऊन उत्पन्न घटत चालले. त्यांचे भागीदार धनजी शहा (सर दिनशा दावर, हायकोर्ट जज यांचे जामात) आणि रा.ब. सुंदरदास नारायणदास या त्यांच्या भागीदारांनी काकासाहेबांच्या गैरहजिरीबद्दल बाबांजवळ तक्रार केली आणि बाबांनीही काकासाहेबांस मुंबईस जाऊन धंद्याकडे लक्ष देण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे काका मुंबईस गेले, पण त्यांचे लक्ष्य धंद्याकडे लागेना. तेव्हा त्या दोन्ही भागीदारांनी आपली भागी काढून घेतली. पुढे त्यांच्या नागर जातीचे, नवीन पास झालेले सोलिसिटर पुरुषोत्तमराय मार्कड हे भागीदार त्यांना मिळाले, पण पुढे तेही फार काळ टिकले नाहीत. पुढे माणिकलाल लल्लुभाई मेहता हे काकासाहेबांना मिळाले आणि दीक्षित

माणिकलाल आणि कंपनी या नावाने ऑफिस सुरु केले. काकासाहेबांच्या गैरहजेरीवदत्त त्यांनी कधीही तक्रार केली नाही, काम न करीता प्राप्तीचा मोठा भाग आयण घ्याचा हे काकासाहेबांना योग्य न वाटून त्यांनी आपली भागीदारी बंद केली आणि सर्व काम माणेकलालवर सोपविले. बाबांची तसबीर असलेली आपली खोली आपल्याकरीता राखवून ठेवावी म्हणजे मुंबईस येऊ तेव्हा बसावयास जागा राहील. एवढीच अट त्यांनी घातली आणि ती मान्य करण्यात आली. माणेकलाल ५०० रुपये देऊन शिरडी संस्थानचे ते आश्रयदाते बनले. त्यानंतर दीक्षित माणेकलाल आणि कंपनी ही पेढी पुण्यकळ दिवस्य चालू होती, पण काकासाहेबांचा धंद्याचा संबंध तुटून शिरडी हेच त्यांचे गहण्याचे मुख्य ठिकाण बनले.

शिरडीत काकांचा नित्यक्रम : सकाळी लवकर उटून ते काकड-आरतीस जात. तेथून परत आल्यावर स्नान करून वाड्यातील माडीवरच्या बाबांच्या तसविरीची पूजा करून नंतर चहा घेऊन द्वारकामाईत जावयाचे व तेथे काहीवेळ वसून बाबांवरोवर लेंडीस जावयास निवावयाचे. बाबा लेंडीस पोचल्यावर ते परत वाड्यात येत आणि शिरडीस दर्शनास येणाऱ्या भक्तांची चौकशी आणि सर्व सोय करीत. दुपारच्या नैवेद्यातील शिन्याचा काही भाग बाबा घेत असत हे पाटून काका रोज स्टोक्हवर शिरा तयार करीत आणि नैवेद्य म्हणून मशिदीत बाबांकडे नेत असत. बाबांनी त्यातील भाग स्वीकारला म्हणजे ते परत वाड्यात भोजनासाठी येत असत. आरतीच्या वेळी ते हजर असत. पुढे काकासाहेबांचे भोजनही महाराजांसमवेत द्वारकामाईत होऊ लागले. याप्रमाणे मोळ्या आनंदाने काका शिरडीस कालक्रमणा करू लागले. यापूर्वी त्यांचे धार्मिक ग्रंथ बाचन फारसे झाले नव्हते. त्यांनी रामविजय, हरिविजय ही पुण्ये बाचली. तेव्हा त्यांना पुण्याची गोडी लागली. कृष्णदर्यार्णवस्वार्मीनी श्रीभागवतातील दशम स्कंधावर 'हरिवरदा' नावाचा ओवीबद्ध टीकाग्रंथ लिहिला आहे. हा ग्रंथ बराच मोठा असून त्यांत समग्र कृष्णाचित्र आले आहे. हा ग्रंथ भक्तिरसप्रधान व फार प्रेमळ आहे. काकांनी या ग्रंथाचे समग्र परिशीलन शिरडीस केले.

काकासाहेबांची प्रथम प्रथम सांपत्तिक स्थिती बरी होती. मुंबई, लोणावळे, विलोपार्ले व शिरडी येथे त्यांनी वाढे किंवा घरे बांधली. परंतु त्यांचा स्वभाव उदार व धार्मिक असल्यामुळे आणि परमार्थिकडे विशेष लक्ष लागल्यामुळे त्यांची आर्थिक स्थिती खालावत गेली आणि त्यांना द्रव्याची टंचाई भासू लागली. महाराजांप्रीत्यर्थ आपणास मनाजोगा खर्च करीता येत नाही म्हणून त्यांना खेद वाटे. 'मी करितो' हा अभिमान नाहीसा करण्यासाठीच असा प्रसंग आला अशी त्यांची समजूत असे. 'यस्यानुग्रहमिच्छामि तस्य वित्तं हराम्यइमं' असे भागवतात सांगितल्याप्रमाणे त्यांचेवर अनुग्रह होण्याची वेळ जवळ येत चालली, तेव्हा तेही ठेविले, "अनंते तैसेची रहावे" या तुकारामाच्या उक्तीप्रमाणे-समाधानान राहू लागले.

काकांचा आजार : शिरडीस काकासाहेबांना जोरात ताप भरला. आणि त्यामुळे ते बरेच अस्वस्थ झाले, माधवरावांनी हे बाबांना कळविताच, त्यांनी उर्दा देऊन माधवरावास

बरोबर घेऊन विलेपालें येथे घरी जाण्यास त्यांना सांगितले. 'तू पडी घेऊ नकोस रोज थोडा शिरा खात जा.' अशी बाबांनी आज्ञा केली आणि चार दिवसांनी दुखणे निघून जाईल असे सांगितले. तेव्हा ते शिरडीहून निघून विलेपालें येथे आले. प्रवासाच्या त्रासाने व श्रमाने त्यांची प्रकृति अधिक बिघडली. काकाचे मित्र डॉ. मॉन्टी यांना बोलावून आणून त्यांचे उपचार सुरु झाले. डॉ. मॉन्टी यांनी ही नवज्वराची केस आहे असे निदान केले, आणि पूर्ण विश्रांती घ्यावी (पडून रहावे) आणि काही खाऊ नये असे सांगितले. काकांनी ही त्यांची सूचना मानली नाही व ऐकली नाही. तेव्हा डॉ. मॉन्टी यांनी आपले उपचार बंद केले, तरी मित्र या नात्याने त्यांनी डॉ. लेडी मॉन्टीसह भेटण्यास यावे असे काकांनी सांगितले त्याप्रमाणे ते येत असत. पुढे काही दिवस तापाचा भर होता तरी बाबांच्या आज्ञेप्रमाणे वागून काका पूर्ण बरे झाले. शिरडीस जाऊन एका फकीराच्या नादी लागून काका वेडे बनले आहेत आणि त्यांनी आपला व्यवहार सोडला आहे असा समज जनापवाद काकांच्या मित्रमंडळीत पसरला होता आणि डॉ. मॉन्टी असे मानणारे एक होते. हा जनापवाद दूर करून काकासाहेबांची योग्यता त्यांच्या मुंबईतील 'स्लेही' मंडळींना पटवून घ्यावी असा बाबांचा काकांना मुंबईस पाठविण्याचा हेतू असावा.

काकासाहेब पूर्ण बरे झाल्यावर त्यांचा शिरडीतील नित्य कार्यक्रम पुनः सुरु झाला आणि त्यांचा काल बाबांच्या सानिध्यात जाऊ लागला.

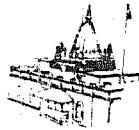
साईबाबा हे कधीही मोठमोठी प्रवचने करीत नसत. पण सर्वसाधारण उपदेश गोष्टीच्या रूपाने करीत असत. कोणालाही गुरुपदेश अगर मंत्रतंत्र उपासना देत नसत. अमुक कर्म करा, किंवा साधन करा असे ते स्पष्ट कधीही सांगत नसत. 'नीतीने व सचोटीने वागा' असा त्यांचा सर्वसाधारण नेहमीचा उपदेश असे. आणि पारमार्थिक उन्नतीला पोषक अशी घटना ते घडवून आणीत. माझ्या द्वारकामाईची पायरी, जो एकदा चढला त्याचा बेडा मी पार करीन असे उद्गार बाबा काढीत असत. काकासाहेब मशिदीत चढले इतकेच नव्हे तर ते तेथे चिकटून बसले. तेव्हा त्यांची पारमार्थिक उन्नति साधून देणे बाबांना भाग पडले.

वानप्रस्थाश्रम : आता काकासाहेब आयुष्यातील तिसऱ्या आश्रमांत प्रवेश करीते झाले. या आश्रमात गृहसुतदारा याचा मोह सोडून एकटे किंवा केव्हा केव्हा पलीसह वनांत — आश्रमांत राहावे लागते आणि तेथे विवेकयुक्त पूर्ण वैराग्य आणि नित्यानित्यविवेक हे गुण संपादवे लागतात. आता वने उपवने येथे जाण्याची सोय नसल्यामुळे गृहसुतदारा यांचेवरील आसक्ती कमी करून काकासाहेब शिरडीत येऊन बाबांच्या सानिध्यात राहिले खरे, पण त्यांचा बराच वेळ इतर भक्त मंडळी आणि राधाकृष्णमाई यांचेबरोबर संभाषण करण्यात जात असे आणि त्यांना जरूर असलेला एकांतवास मिळत नसे. तेव्हा बाबांनी त्यांना एक दिवस अशी आज्ञा केली की, त्यांनी आपल्या माडीवर बसून रहावे, इकडे तिकडे कोठे जाऊ नये आणि द्वारकामाईत माझ्याकडे सुद्धा येऊ नये! गुरु आज्ञा प्रमाण मानून त्याप्रमाणे त्यांनी वागण्याचे ठरविले आणि ते

आपल्या वाड्याच्या माडीवर स्थिर झाले. नित्यविधी व स्नान याकरिताच ते खाली येत असत ते आपले भोजनही माडीवरच करीत असत. पण बाबांचे दर्शन घेतल्याशिवाय शिरडीत राहणे त्यांना आवडत नसे. म्हणून श्याम्याच्या मार्फत आरतीस हजर राहण्याची आणि चावडीच्या मिरवणुकीमध्ये भाग घेण्याची परवानगी त्यांनी मिळविली, मरिशदीत आरतीची घंटा वाजली. म्हणजे ते द्वारकामाईत जात आणि आरतीचा व पूजेचा कार्यक्रम आटपून आणि प्रसाद बाळाच्या सहवासात सेवन करून आपल्या वाड्यात परत येत असत, गुरुवारी चावडीच्या मिरवणुकीस ते हजर राहत असत. याप्रमाणे त्यांनो नऊ महिने काढले. हे जेव्हा मुंबईत समजले तेव्हा पारशी व गुजराथी वृत्तपत्रांतून असा बोभाटा झाला की, मुंबईचा एक प्रसिद्ध सॉलिसीटर हरी सीताराम दीक्षित बुवा म्हणजे संन्यासी वैरागी झाले आहेत. त्यांच्या पलीशी त्यांचा पत्रव्यवहार होता. त्यामुळे त्यांची खरी स्थिती त्यांना माहीत होती, तरी वर्तमानपत्रातील बातम्या ऐकून त्यांचे मन थोडेसे अस्वस्थ झाले आणि त्यांची स्थिती पाहण्यासाठी त्या शिरडीस मुलांसह आल्या, त्यांच्यासाठी एक खोली वाड्यात राखून ठेवली होती, पण त्यांना माडीवर जाण्याची परवानगी नव्हती, त्यांनी कोठे निजावे हा प्रश्न उपस्थित झाला. तेव्हा श्याम्याच्या मार्फत बाबांना विचारून तो सोडविष्णात आला. फक्त काकासाहेबांनी एकटेच माडीवर झोपावे असा बाबांचा हुक्कम झाला. तेव्हा सर्व वस्तुस्थिती पाहून बाबांच्या अनुशेने, त्या मुंबईस परत आल्या. मुलांच्या शिक्षणात खंड पढू नये किंवा व्यत्यय येऊ नये म्हणून त्या लकवरच परतल्या. काकांची काही काळजी करू नको, मी त्याला न्याहाल करीन असे बाबांनी त्यांना सांगितले.

या नऊ महिन्यात वाड्याच्या माडीवर काकासाहेब एकटेच राहत असल्यामुळे ग्रंथांचे वाचनास आणि मननास त्यांना बराच वेळ मिळाला. भागवत दशमसंदावरील कृष्णदयार्णव स्वामीकृत 'हरिवरदा' हा मोठा ग्रंथ लवकर संपला. आता पुढे दुसरा कोणता ग्रंथ वाचू असे विचारतां बाबांनी सांगितले की एकनाथाची पोथी वाच. वृदावनाची पोथी म्हणजे भागवत एकादश संदावरील श्री एकनाथ महाराजांची टीका — एकनाथी भागवत काकासाहेब रोज सकाळी यातील एक अध्याय, आणि गत्री एकनाथांच्या भावार्थरामायणातील एक अध्याय असे दोन ग्रंथ वाचीत असत. कोणी श्रोते हजर असल्यास मोठ्याने वाचीत, नसल्यास आपल्या मनाशीच वाचीत. याशिवाय दासगणूकूत 'भक्तलोलामृत' या पोथीतील साईबाबांचे तीन अध्याय (३१, ३२, ३३) हेही नियमाने वाचीत. त्यांचे वाचन व नंतर मनन ही दोन्ही चालत. पोथीतील मार्मिक स्थले हुडकून काढून त्यातील मर्मे जाणून ती आपल्या आचरणात आणीत.

याप्रमाणे नऊ महिने गेल्यावर एक दिवस बाबांनी त्यांच्या व्रताची समाप्ती केली. बाबांनी त्यांना बोलावून आपल्या बरोबर भीक्षेच्या वेळी घेतले. नंतर लेंडीवर नेले, आरतीपूर्वी पुनः द्वारकामाईत बोलावून घेतले आणि आता माडीवर 'एकटा बसू नकोस असे सांगितले. त्या दिवशी दुपारच्या पंक्तीला दोन मंडळी जास्ती घेतली व त्यांच्या व्रताचे उद्धार्चन केले. त्यानंतर काकांचा शिरडीतील नित्यक्रम पूर्वप्रमाणे सुरू झाला.

संन्यासः (कफनी परिधान) या प्रमाणे काकासाहेब कसोटीला उतरल्यावर अंगी वैराग्य बाणल्याची खूण म्हणून बाबांनी त्यांना कफनी परिधान करविली. ती मिळाल्यापासून ते ती घातल्याशिवाय वाड्याबाहेर पडत नसत. मुंबईस गेल्यावर स्नानानंतर ती घालीत व पूजा आटोपल्यावर काढून ठेवीत. त्यांनी कफनीचे प्रदर्शन कधीच केले नाही. शिरडीस येतेवेळी शिवेवर टांगा थांबवून, कोट काढून कफनी घालून गावात प्रवेश करीत. एक कफनी वापरून जीर्ण झाल्यावर बाबांनी त्यांना दुसरी दिली कफनी धारण करणे म्हणजे तिचे पावित्र सांभाळण्याची जबाबदारी आपली आहे अशी त्यांची भावना होती व या बाबीला ते फार जपत. बाबा अंतर्जनी आहेत व ते आपल्या मनातील बरेवाईट सर्व विचार जाणतात हे अनुभवाने समजून, भलतेच अमंगळ विचार ते आपल्या मनात कधी येऊ देत नसत. एखादे वेळेस आल्यास ते बाबांची क्षमा मागत, बाबा अत्यंत दयाळु व क्षमाशील आहेत हे ते जाणत होते.

भगवद्भावो सर्वाभूती : भागवत व रामायण या दोन ग्रंथांची पागयणे केल्यामुळे आणि वानप्रस्थ — आश्रमातील साधना केल्यामुळे ते भूतमात्रात ईश्वर पाहू लागले. याची उदाहरणे (१) विले पालें येथील घरामध्ये ४।५ मंडळी चहापान करीत असता एकदा एक मोठा विंचू टेबलाखाली आला. मंडळी त्याला मारणार होती, पण काकासाहेबांनी त्यांना तसे करू न देता, हळूच त्या विचवाला पकडून त्याला लांब फेकून देऊन जीवदान दिले. (२) ढेकणाबदलही त्यांना सहानुभूती असे. कीटोंगस पावडर घालून किंवा अन्य रीतीने ढेकणाला मारणे त्यांना आवडत नसे. ते म्हणत असत की, ढेकूण हे माणसाच्या रक्तावर जगतात हे खरे, पण किती थोडे रक्त त्यांना पुरते आणि किती खुबीने ते काढून घेतात. आणि ईश्वरही या छोट्या प्राण्यामध्ये आहेच. तेव्हा त्यांची हत्या का करा? हे तत्त्वज्ञान पुष्कळांना चमत्कारिक वाटेल यात शंका नाही. (३) २५।३० कुञ्चा-मांजरांना ते रोज अन्न घालून पोसीत असत. त्यामुळे कुञ्चा-मांजरांनी त्यांचे घराजवळ वसाहतच केली होती.

काकासाहेबांचे भजन : त्यांना भजनाची फार आवड असे. पण त्यांचा आवाज चांगला नव्हता आणि भजनाची हातोटीही नव्हती. पाल्यास त्यांच्या बंगल्यावर कै. रघुनाथ तेंडुलकर सहकुटुंब येऊन भजन करीत किंवा नारायण स्वामी (नानासाहेब ठोसर) हेही नेहमी येऊन भजन करीत. त्यांचा आवाज गोड व भजन प्रेमळ असे. तेव्हा ते ऐकताना काकांच्या डोऱ्यातून अश्रू येत असत. ते मनातल्या मनात शिरडीस किंवा पालें येथे भजन (पंचपदी) करीत असत.

काकांची कविता : काकांना कविता करण्याचा नाद नव्हता, पण त्यांनी एकदा रचिलेले सुंदर पद व अभंग श्री. बाळासाहेब देवांना दाखविले. तेव्हा आपण कविता करून देत जा. ती प्रसिद्ध केली जाईल असे सागता ते म्हणाले — कविता करण्याची आपली योग्यता नाही, प्रेमळ कविता संतांनीच करावी. आजपर्यंत मोठमोठ्या संतांनी कविता केल्या आहेत त्या थोड्या आहेत काय? त्या प्रेमळ कविता गायचे सोडून आपल्या नीरस कवितेची भर त्यात का घाला? कवित्व केल्याने आपला अभिमान वाढते

आणि अभिमान तर परमार्थाला मारक आहे. तेव्हा ही नसती पंचाईत कशाला? संतांच्या काव्यांनी परमेश्वराला आळवले तर तो वश होणार नाही काय? सागंश कविताविषयी म्हणा किवा लेखाविषयी म्हणा त्यांना स्वतःची प्रसिद्धी नको होती. आपले अनुभव प्रसिद्ध करणे म्हणजे तो एक प्रकारचा अभिमान अंगी घेणे अशी त्यांची प्रामाणिक समजूत होती आणि त्यामुळे त्यांचे बरेचसे अनुभव प्रसिद्ध झाले नाहीत.

पूर्वी लंडन शहरी रेल्वेने प्रवास करीत असताना फलाटावर पडून श्री. दीक्षितांच्या पायास दुखापत झाली होती. सर्व देशी-विदेशी डॉक्टर, वैद्य, हकीम करूनही ती बरी होईना. जन्माचे हे एक दुखणे होऊन बसले. श्री. दीक्षित पंगू झाले. परावलंबी होऊन पडले. तरी पुढारीपणाचा मुरलेला अहंकार त्याना घरी स्वस्थ बसू देईना. एकदा निवडणुकीच्या निमित्ताने ते नगरला आले. शिरडीच्या जवळपासच्या परिसरात आले. मग मात्र त्याना राहवेना. श्रीबाबांच्या दर्शनाची ओढ त्याना लागली. हळूहळू ती तीव्र झाली. नेमक्या याच क्षणी काही निमित्त काढून श्रीबाबांनी श्यामास नगरला पाठविले. श्री. दीक्षितांना हात देऊन, गाडीत रात्रभर श्रीबाबांच्या लीलांच्या संकीर्तनात त्याना रमवून सकाळी त्याना शिरडीस आणले. हे सर्व करुणावात्सल्य श्रीबाबांचेच. कारण श्रीबाबा पुढे एक दिवस म्हणाले,

“माझा भक्त कोठेही सातासमुद्रापालीकडे असो चिमणीच्या पायाला दोरा घालून आणावे, तसा मी त्याला माझ्याकडे ओढून आणीन.”

श्री. दीक्षितांना श्रीबाबांनी खरेखरच उंच हवेलीमधून बाहेर काढून स्वतःकडे ओढून आणले. पण यालाही काही विशेष कारण असले पाहिजे. अमुक, जन्मात, अमुक साधुपुरुषाशी तुझी भेट होईल आणि त्यानंतर जीवनमुक्तीचे द्वार तुला उघडेल, असा जण त्याना वर असावा, त्याप्रमाणे सर्व घडले.

श्री. दीक्षित म्हणजे भाविकतेची केवळ मूर्ती. श्रीबाबांच्या समोर एखाद्या निरागस बालकाप्रमाणे ते बसत. श्रीबाबांचा शब्द एखाद्या आज्ञाधारक मुलाप्रमाणे मानीत. जण आजवर जे ग्रंथ त्यांनी उराशी बाळगले, त्यांतील सर्व विचार ते विसरले, मन कोन्या पाटीप्रमाणे स्वच्छ पुसून श्रीबाबांकडे आले.

अज्ञ बालकाची ही विनम्र भूमिका श्री. दीक्षितांनी कधीही सोडली नाही. श्रीबाबांनीही त्यांना या लोभस भूमिकेमधून कधी बाहेर ओढले नाही. श्रीबाबा श्री. दीक्षितांना काका म्हणत. पण ‘लंगडा’ हे विशेषण घालूनच. श्री. दीक्षितांना ते कधी काका म्हणत ‘बंब्या’ या आवडत्या टोपण नावानेही ते दीक्षितांचा उल्लेख करीत. श्री. दीक्षितही स्वतःस “श्रीबाबांचे लाडके लेकरु” म्हणवीत. स्वतःची सही करतानाही हे बिरुद मोळ्या अभिमानाने मिरवीत.

धन, प्रतिष्ठा, विद्वता यावर श्री. दीक्षितांनी तुलसीपत्र ठेवले, म्हणूनच श्रीबाबांचे ते इतके लाडके झाले. ज्ञान, भक्ती वैराग्य यामुळे साईदरबारात नवरत्नांपैकी रत असे झाळकले. पण त्यासाठी, त्यांनी जी लोकनिदा सहन केली तिला तोड नाही. समाजात कुचेष्टा होऊनही त्यांनी सदगुरुचे पाय सोडले नाहीत.

शिरडीस प्रथम आले तेव्हाच श्री. बाबांना ते म्हणाले.

“सदगुरो! या नक्षर देहाचे काय! माझ्या मनाचे लंगडेपण घालवा.”

श्रीबाबांनी श्री. दीक्षितांना अत्युच्चपदी बसविले. कळसास नेऊन पोचविले. पण त्या आधी श्रीबाबांनी त्यांना आपल्या गरजेनुसार घडविले. अनेक प्रसंगी त्यांची परीक्षाही पाहिली.

बाबांची महासमाधि : इ.स. १९१८ साली ज्या दिवशी (विजया दशमी) बाबांनी महासमाधि घेतली त्यावेळी दुपारी काकासाहेब द्वारकामाईत होते. त्यावेळी बाबांनी त्यांना, बापुसाहेब बुटी आणि इतर भक्त यांना वाड्यात जेवण्यासाठी पाठवून दिले आणि इकडे त्यांनी शांतपणे स्वस्थपणे आणि कोणतीही गडबड न होता समाधी घेतली हे सर्वांना माहीत आहे. त्यानंतर दोन मोठे प्रश्न उपस्थित झाले. (१) बाबांचा पार्थिव देह कुठे ठेवायचा आणि (२) राधाकृष्णमाई आणि काकासाहेब यांनी जमविलेली भांडीकुंडी, सामान, पालखी, जडजवाहीर वगैर संस्थानच्या इस्टेटीची विलहेवाट कशी करावयाची, हे दोन्ही प्रश्न काकासाहेबांनी इतर भक्तांच्या सहाय्याने व सम्मतीने उत्तम रीतीने सोडविले. बाबांच्या इच्छेप्रमाणे आणि बहुतेक भक्तांच्या मनाप्रमाणे बाबांचा देह बुटी वाड्यातच ठेवून त्यावर समाधी बांधण्यात आली आणि आता तो वाढा किंवा समाधीमंदिर दिवसेंदिवस वाढत चालला आहे. बहुतेक भक्तांच्या इच्छेप्रमाणे काकासाहेबांनी शिरडी संस्थानची रचना व घटना तयार करून ती अहमदनगर डिस्ट्रीक्ट कोर्टातून मंजूर करूनही आणली. त्याप्रमाणे पाच दूसरी (विश्वस्त) आणि पंधरा मेंबरांची कमिटी यांचेमार्फत संस्थानची व्यवस्था व्हावयाची असे ठरले होते. त्याप्रमाणे पाच दूसरी आणि पंधरा मेंबर्स होते. काकासाहेबांनी आपल्या हयातीत कमिटीचे मेंबर या नात्याने चिटणीसाचे काम बरीच वर्षे उत्तम रीतीने केले.

बाबांच्या आज्ञेप्रमाणे काका दरदिवशी सकाळी एकनाथी भागवत वाचत असत व रात्री भावार्थ रामायण नित्यनेमाने वाचत. साईनाथांच्या बरोबरचा त्यांचा सहवास असलेली काकांची रोजनिशी प्रसिद्ध आहे. काकासाहेबांच्या पलीचे नाव सरस्वतीबाई. त्या काकांच्या अगोदर निवर्तल्या.

हरिलीला श्रवणात आणि ध्यानधारणेत ते रंगून जात. तथापि आपल्या अंतःकाळी आपणास कोणते दुःख कर्मगतीप्रमाणे भोगावे लागेल, या विचाराने ते कधी कधी अस्वस्थ होत.

अशा एका प्रसंगी श्रीबाबा अभय देऊन त्यांना म्हणाले,

“काका तुझ्या अंतकाळाची काळजी करतोस? मी तुला एखाद्या फुलाप्रमाणे विमानातून नेईन.”

आणि खरोखरच बोलता बोलता हरिचिंतनी रंगता रंगता बसल्याजागी त्यांची प्राणज्योत शांत झाली.

हरिभक्तांचे देहावसान हरिदिनीच घडावयाचे. जुने भक्त अप्या कुलकर्णी आणि काशीराम शिंपी यांचे देहावसान एकादशीस घडले. श्रीकाकांचे देहावसानही ज्येष्ठ वद्य एकादशीस झाले.

त्या दिवशी शिरडीस दोन चमत्कार घडले. लैंडी बागेत श्रीबाबा ज्या लिंबाच्या झाडाखाली बसत, त्याची मधली एक मोठी फांदी अचानक मोडून पडली. दुसरी अशीच एक घटना म्हणजे द्वारकामाईवरील तीन कळसांपैकी एक कळस अचानक मोडून पडला.

श्री. दीक्षितांच्या देहावसानामुळे सर्वसाक्षी भक्तवत्सल श्रीबाबांनी केलेला हा शोकच होय.

काकांचा अंतकाळ: बाबा एकदा शिरडीत काकांच्या समाधानार्थ असे म्हणाले होते की, आपण त्याला विमानातून नेऊ (म्हणजे त्याला उत्तम गती मिळेल), तो प्रसंग १९२६ साली आला. सोमवार ता. ५ माहे जुलै-ज्येष्ठ वद्य एकादशी शके १८४८ एकादशीच्या शुभमंगल दिवशी, काकासाहेब हे अणासाहेब दाभोलकर व काकासाहेब तेंडूलकर विलेपालेंहून मुंबईमध्ये जाण्यास निघाले. त्यांचा पुत्र, डॉ. गोपाळराव देशमुख यांच्या हॉस्पिटलात आजारी होता आणि त्याचे अपेंडीसायटीसचे ऑपरेशन व्हावयाचे होते. त्यांना गाडीत चांगली जागा मिळून बाबांच्या गोष्टी सांगत आणि बाबांचे सरण करीत ही मंडळी निघाली. सांताकूळज्ञ स्टेशन जवळ येते न येते तोच काकांना भोवळ आली आणि त्यांचा शरीराचा तोल जाऊन त्यांना झोप येत आहे असे आणासाहेबांना वाटले. त्यांनी लगेच उपरण्याची गुंडाळी करून त्यांचे मानेखाली दिली आणि ते पाणी आणण्यास गेले. गाडी जोराने सुरु झाली. ती परेल स्टेशनवर थांबविण्यात आली. त्यांचा देह खाली उत्तरून घेऊन आणि डॉक्टराकडून तपासून घेण्यात आला. तेव्हा प्राणोत्करमण झालेले आहे असे डॉक्टरनी सांगितले. नंतर त्यांचा देह विलेपालेंस आणण्यात आला आणि दुसरे दिवशी सर्व उत्तरक्रिया करून घेण्यात आली. निधन समयी त्यांचे वय ६२ वर्षांचे होते.

याप्रमाणे काकांचे देहावसान एखाद्या योग्याप्रमाणे, यक्किंचित दुःख व त्रास न होता सुखाने झाले आणि बाबांची उक्ती खरी ठरली!

श्रीसाईनाथाय नमः ।

साईनाथास

माथ्यावरती ओझे दिधले
पाऊले जड झालीत रे ॥
गात्रे गात्रे विकल जहाली
नेत्र लागले पैलतीरी रे ॥
पाहुण्यापरी जगात आले
आपुल्या घरी कधी जाणे रे ॥
जाणे येणे तोची जाणे
आपण रंगभूमीचे बाहुले रे ॥
कर्तव्याचे ओझे घेवून
इथे तिथे मी फिरते रे ॥
आयुष्याला नसेच दोरी
पतंगा परी भिरभिरते रे
गर गर गर चक्र काळाचे
आपणा भोवती वेढले रे ॥

काळ चालला पुढे पुढे अन्
आपण आपणातच गुंततो रे ॥
सोडवू जाता गुंता गुंत
अधिक पक्क्या गाठी बसती रे ॥
मी पणाची पांघरूण शाल
अभिमानाचे कोशा फुलले रे ॥
कोशा फोडूनी जो बाहेर येतो
तोची एकला मुक्तची रे ॥
होता मुक्त रहातो फक्त
एक साईनाथ आपुल्या जवळी रे ॥

— सौ. नीता उल्हास जाधव
६२९, सरेकर आळी, महाड
जि. रायगड

श्री नामदेवांच्या कथा

श्री नामदेव पुण्यतिथीनिमित्य - बाल साई भक्तांसाठी

“नाही दूध पीत?”

“वा रे वा! नाहीं म्हणून कसे भागेल - दूध प्यायलाच पाहिजे!”

“तरी नाहीं?”

“मग तुझी गळी फूऱऊ”

तरीही तो दूध प्याला नाही. तो म्हणजे विडुल देव होता. तो दगडाचा होता. तो दूध कसे पिणार? पण नामदेवाला ते माहीत नव्हते. लाडीगोडीने सांगून देव दूध पीत नाहीं हे पाहिल्यावर नामदेव त्याच्यावर रागावला.

“बघ हं आतां मुकाट्यानं दूध प्याला नाहीस-तर काठीनं झोडपून काढीन.

आता मात्र देव घाबरला, आणि त्याने चट्टदिशी दूध गडू केले.

हैद्राबादजवळच्या नरसी बामणी गावात ही गोष्ट घडत होती. त्या गावात दामाशेटी नावाचे एक गृहस्थ राहात होते. ते विडुलभक्त होते. त्यांचे घराणेच विडुलभक्त होते. तसाच त्यांचा मुलगा नामदेवही मोठा विडुलभक्त झाला. वर सांगितलेला रुसवा, फुगवा, नामदेव-विडुलांचाच होता. या वेळी नामदेव अवधा पांच-सहा वर्षांचा होता.

त्या वेळेपासून नामदेव आणि विडुल अगदी जिवाभावाचे मित्र झाले. नामदेवाशिवाय विडुलाला चैन पडेना आणि विडुलाशिवाय नामदेवाला करमेना.

मङ्कव्याची परीक्षा

विडुल-नामदेवांच्या या मैत्रीचे त्या वेळच्या सगळ्या संतांना मोठे कौतुक वाटे. कारण प्रत्यक्ष देव ज्याच्याशी बोलतो, त्याची योग्यता केवढी मोठी होती.

एके दिवशी निवृत्ति, ज्ञानेश्वर, सोपान, मुक्ताबाई, सावंता माळी, गोरा कुंभार असे त्यावेळचे विडुलभक्त वारकरी एके ठिकाणी जमले होते. नामदेवाला भेटण्यासाठी सगळे उत्सुक होते. कारण सगळ्यांपेक्षां देवाचा तो फार लाडका होता. पण त्याला बघण्याबरोबर मुक्ताबाईला समाधान झाले नाही. उलट फजील लाड करून देवाने त्याला बिघडवला आहे नि संतांनी त्याला उगीचच चढवला आहे असे तिला वाटले.

संत मंडळी जमल्यावर त्यांच्यात गप्पा कसल्या चालणार? देव, भक्ति, भाव, वेदांत, अध्यात्म, द्वैत, अद्वैत एक की दोन; जो तो आपापल्या अनुभवाचा भाव बोलत होता. बोलता बोलता मुक्ताबाई गोरोबांना म्हणाली —

“काका काका उगीच मोठ्यामोठ्या गप्पा कशाला? तुम्ही सगळ्यांत वडील. वयांच अनुभवान, भक्तीनं तुम्ही आम्हां सर्वाहून थोर आहांत तेव्हां तुम्हीच परीक्षा घ्या नि ठरवा, कीं आमच्यातला कोण कसा आहे नि कोण किती मोठा आहे!”

गोरोबा काय, जातीने आणि धंद्याने कुंभारच. मङ्की घडवण्याचे थापटणे त्यांनी घेतले आणि एकेका संताचे “मङ्के” ते पारखूं लागले.

“ठक्-ठक्-ठक्” निवृत्ति, तुझं मडकं पकं आहे.”

“ठक्-ठक्-ठक्” ज्ञानदेवा, तुझं मडकं पकं आहे.”

“ठक्-ठक्-ठक्” सांवत्या, तुझं मडकं पकं आहे.”

असे करीत करीत प्रत्येकाच्या डोक्यावर थापटणं मारीत गोरोबा नामदेवाजवळ आले. त्याच्या डोक्यावर एक थापटणे मारण्याबरोबर नामदेव संतापला आणि ल्या मारच्या कळीने ओरडला —

“काका, तुम्ही काय माझं डोकं फोडणार काय?” त्याबरोबर हसत गोरोबा म्हणाले,

“कचं रे कचं. नामदेवा, तुझं मडकं कचं आहे.” त्यावर सगळेच हंसले. मुक्ताबाईही हंसत गोरोबाला म्हणाली —

“काका, ते भाजून पकं करायला पाहिजे.

अंतरबाहेर भाजूं आम्ही कुंभ। भरू निरालंब सगळेचि।

अहं सोहं दोन्ही ऊर्ध्वं लावूं फुकणी। नवद्वारे फुंकोनी जाळ करूं॥

जीवित्वं काढोनि शिव घालूं अंगा। प्रिय पांडुरंगा आवडेल।

म्हणे मुक्ताबाई पळायाचा पाही। आसन स्थिर नाही नामयाचे॥”

“तर तर - आसन स्थिर नाही म्हणे!” नामदेव अधिकच संतापाने म्हणाला, “आतां देवाला जाऊन सांगतो, हे सगळे संत तुझे भक्त म्हणवतात आणि तुझ्याच मित्राला ‘कचं कचं’ म्हणून हिणवतात. ही मुक्ताबाई तर माझं डोकं गोरोबाच्या भट्टीत घालून भाजायला निघालीय.”

देवसुद्धां हंसला

नामदेव निघाला तो सरळ देवाकडे अला. त्याने चिडून आणि तणतणून घडलेली सगळी हकीकत देवाला सांगितली. ती हकीकत ऐकून आणि विशेषत: ती सांगण्याची नामदेवाची तन्हा पाहून देवालासुद्धा हसू आले. ते पाहून नामदेव चांगलाच चिडला आणि म्हणाला —

“देवा तूही त्यांच्यासारखाच झालास तूही मला हंसवतोस?”

“अरे नामदेवा” देव त्याची समजूत घालू लागला, “असा लहान मुलासारखा चिडू नको. त्या संत मंडळीनी म्हटलं ते खरं आहे. तू अजून कच्चा आहेस. मी तुझा मित्र असलो किंवा तू माझा केवढाही मोठा भक्त असलास तरी ज्ञानाशिवाय भक्ति व्यर्थ आहे. गुरुशिवाय ज्ञान कधी मिळत नाही. अधिकारी गुरुकडून गुरुपदेश घेतल्याशिवाय तुला ज्ञान व्हायचं नाही.”

“असं म्हणतोस होय देवा?” देवाच्या सांगण्याने नामदेवाची समजूत पडली. तो पुढे म्हणाला, “मग अधिकारी गुरु कोण आहे ते तरी मला सांग. पण मी तुला असं विचारतो, तुला जर हे माहीत होत, तर तू मला अगोदरच का सांगितल नाहीस? सगळ्याकडून माझी फजीती केलीस, काय मिळवलंस तू?”

“अरे मी पुष्कळ मिळवलं. गुरुपदेश घ्यायला देखील योग्यता यावी लागते. ती तुझी आहे हे समजून आलं.”

“पण त्यासाठी गोरोबानं माझे डोकं फोडायची काय जखर होती? बर, ते जाऊ दे. गुरुपदेश घ्यायला मी कुणाकडे जाऊं ते सांग म्हणजे झालं.”

विचित्र माणूस

नागनाथाच्या देवळात विसोबा खेचर आहेत. त्यांना तू शरण जा, म्हणजे ते तुला गुरुपदेश देतील असे देवाने सांगितले होते. नामदेव त्याच पावली नागनाथाच्या देवळाकडे निघाला.

पण देवळात त्याला एक विचित्रच माणूस दिसला. एक अगदी म्हातारा माणूस खुशाल नागनाथाच्या पिंडीवर पाय ठेवून अस्ताव्यस्त पडला होता. ते पाहून नामदेवाच्या अंगाचा अगदी संताप होऊन गेला. तो त्या आचरट म्हाताऱ्याला म्हणाला —

“ए-ए शहाण्या, नागनाथाच्या पिंडीवर पाय पसरून निजला आहेस, कांही शरम वाटते की नाही?”

त्या म्हाताऱ्याने डोळे किलकिले करून नामदेवाकडे पाहिले आणि अगदी जड स्वराने म्हटले —

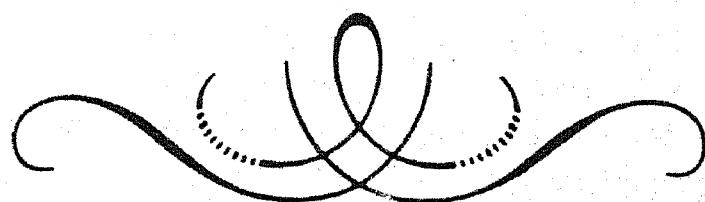
“अरे बाबा, शरम वाटून काय उपयोग? म्हातारपणामुळे माझ्यात अगदी त्राण राहिलं नाही. तूच माझे पाय बाजूला कर.”

नामदेवाला त्या म्हाताऱ्याची दया आली. त्याने पिंडीवरून त्याचे पाय बाजूला ठेवले, तो तेथेही पिंडीच होती. त्याने पाय पुन्हा उचलून दुसरीकडे ठेवले तो तेथेही पिंडीच होती. नामदेवाने सगळ्या देऊळभर त्या म्हाताऱ्याचे पाय नाचवले पण जिथे जिथे त्याचे पाय ठेवावे तिथे तिथे पिंडी आहेच.

मग मात्र नामदेवाला त्याचा अर्थ समजला. तो त्या म्हाताऱ्याला म्हणाला —

“आता मात्र मी आपल्याला ओळखल. आपणच माझे गुरु विसोबा खेचर-परमेश्वर अणूरेणूत भरला आहे, हे आपण मला चांगल शिकवल. मी आपल्याला शरण आलो आहे. मला गुरुपदेश द्यावा.”

नामदेवांना गुरुपदेश मिळाल्यावर ते पूर्ण संत झाले. मग त्यांनी भागवत धर्माचा मोठ्या झापाऱ्याने प्रसार केला. पंजाबात हिंदूधर्मावर आलेले मोठे संकट, नामदेवांच्या भागवत धर्मनिच दूर केले. पंजाबात अठरा वर्षे नामदेवांनी भागवतधर्माचा प्रसार केला. पंढरपूरचे महत्व त्यांनीच वाढवले. ओपल्या वयाच्या ८० व्या वर्षी (शके १३५० साली) त्यांनी समाधि घेतली. पंढरपुरच्या महाद्वाराची पहिली पायरी “नामदेवाची पायरी” म्हणून प्रसिद्ध आहे. तीच त्यांची समाधि होय.

श्रीसाईबाबांचा गुरुसंदेश

श्री. चकोर आजगांवकर. एम.ए.
वाय-११। १७० सरकारी वसाहत, वांद्रे (पूर्व) मुंबई.

“श्रीसाईबाबांचा गुरुसंदेश” या विषयावर मी साईलीलेच्या एका अंकात श्री गुरुगीतेच्या संदर्भात अनुभवलेली दृष्टांतरूप पार्श्वभूमी सांगून अधिक विवेचन करण्याचे अभिवचन दिले होते. त्याची पूर्ती आज श्रीबाबांच्या अनुज्ञेन करायचे योजिले आहे. श्रीसाईबाबा हे श्री दत्तरूप महान्‌संत होते. परंतु त्यांनी आपल्या पूर्वायुज्याचा, साधनेचा वा साधनामार्गाचा सुस्पष्ट उल्लेख करण्याचे कटाक्षाने टाळले होते. त्याच्या मोजक्या मिताक्षरी उपदेश शब्दातून आपण त्यांच्या संदेशाचे धागेदोरे जुळवून महावस्त्र विणण्याचा प्रयत्न करीत असतो. म्हणूनच बाबांच्या प्रत्यक्ष दृष्टांताचा दखला समोर ठेवूनच त्यावर केलेले विवेचन वास्तव, सत्यदर्शी, आध्यात्मस्पर्शी ठरणार आहे.

मला दिलेल्या श्रीगुरुगीता लेखनाच्या दृष्टांतात श्रीबाबांनी आपले त्रैमूर्ती सद्गुरुस्वरूप दाखविले व शिवाने पार्वतीला सांगितलेल्या श्रीगुरुमहात्म्यपर, कृपामार्गप्रकाश व गुरुध्यानप्रधान श्रीगुरुगीतेतील संदेशाचे मर्म मांडण्याची प्रेरणा दिली. हीच गुरुगीता गुरुचरित्रात (मूळ प्रतीत) ४१ वा अध्याय म्हणून समाविष्ट झालेली होती. नाथपंथातील मच्छिंद्रनाथांनी मासळीच्या पोटातून जे गुह्य शिवपार्वतीसंवाद चोरून ऐकून ग्रहण केले, त्या गुरुमार्गाचे सारसर्वस्व या गुरुगीतेत सामाविले आहे. त्यामुळे श्रीगुरुगीतेच्या अनुरोधाने श्रीबाबांच्या गुरुमार्गाचा व गुरुपदेशाचा मागोवा घेणे क्रमप्राप्त झाले आहे.

श्रीगुरुगीतेत श्रीगुरुकृपा गुरुंच्या गौरवाचे महात्म्य गायिले आहे. गुरुपाने ध्यान हा नामस्मरणाहून सोपा व प्रत्यक्ष प्रचीतीचा मार्ग मांडला आहे. याचे विवेचन करण्यापूर्वी बाबांच्या तोंडचे काही उपदेश शब्द पार्श्वभूमी म्हणून वाचकापुढे मांडले पाहिजेत. श्रीबाबा म्हणत:-

- १) श्रद्धा व सबुरी आचरा
- २) नेकीने वागावे
- ३) ऋण, हत्या व वैर टाळावे
- ४) तुम्ही मजकडे पहा, मी तुमच्याकडे पाहीन. तुमचा भार मजवर सोपवा. मी तुम्हाला उद्धरीन. माझे स्वरूपदर्शन हाच साक्षात्कार आहे. कासवीप्रमाणे सर्वस्पर्शी दृष्टीने माझ्या गुरुनी मला जसे सांभाळले, तसे मी तुम्हाला सांभाळीन.
- ५) मला मंत्र गुरुनी शिकवला नाही. मी फक्त त्यांचे मुखावलोकन करून धन्य झालो. गुरुपुढे मी शरणागती दिली व आम्ही दोघे एकरूप झालो.
- ६) साईबाबा म्हणू नका. सच्चिदानन्द सद्गुरु म्हणा. माझे सरकारचे धन वावरे भरून पडले आहे. त्या फकीराने सांगितल्याप्रमाणे मी करतो.

श्रीबाबांच्या वरील उद्गारात काय सामावले आहे? सदाचरण, निस्वार्थ सेवावृत्ती, सचोटी, गुरु शरणता व अनन्य भक्ति ही साधनेची पंचपदी आहे. आचार, विचार शुद्ध हवेत तसाच श्री गुरुचरणी विश्वास व समर्पणबुद्धी हवी. मगच श्रीगुरु कृपा करतात.

प्रारब्धभोग तितीक्षेने (सबुरीने) भोगले पाहिजेत. कर्तव्य नीट पार पाडले पाहिजे. त्यावाचून साधनेला सुरवात होणार नाही व त्यानंतर गुरुशरणभावाने श्रीगुरुंच्या रूपाने अनन्य भक्तीने ध्यान व निदिध्यास केल्यावाचून गुरुस्वरूपाशी एकतानंतर होणार नाही. गुरुंची कृपा अवतरणार नाही. श्रीसाईबाबाकडे व्यक्ति म्हणून न पहाता सच्छिदानंद सद्गुरु रूप गुरुत्व म्हणून पाहिले पाहिजे. स्थूलाकडून सूक्ष्माकडे नेणारे ते सूक्ष्म गुरुत्व तेव्हाचे मनोलय घडवून आनंदाच्या प्रांताकडे उचलून नेईल. असा विश्वास ठेवून मजवर सर्वस्वाचा भार टाकलात तर मी तुम्हाला मुक्त करीन. गीतेत भगवंतानी सर्वकर्मे मला अर्पण कर. मी तुझा योगक्षेम वाहीन व “अहं त्वां मोक्षयिष्यामि” असे जे सांगितले, ते याच अर्थनि होय.

श्रीगुरुगीतेची दिव्य शिकवण ही बाबांच्या शिकवणीचा मूलस्नोत्र व गाभा आहे. श्रीगुरुगीता ही गुरुना ब्रह्माविष्णुमहेश रूप मानते. जप, तप, मंत्र, तंत्र, राजयोग, व्रतवैकल्ये, गुरुसेवेवाचून व गुरुकृपेवाचून व्यर्थ असे गुरुगीता सांगते. गुरुमाऊली प्रसन्न होऊन जेव्हा प्राण व मन यांचा लय घडवून आत्मज्योति प्रगट करील, तेव्हाच साधक कृतार्थ होईल! बाकीची केवळ चित्तशुद्धीसाठी आहेत. गुरुमूर्ती ही ध्यानमूर्ती आहे. गुरुंच्या सरणामध्ये नामापेक्षा गुरुचे रूप महत्वाचे आहे. (बाबांच्या शब्दात तू गुरुस्वरूप मजकडे पहा — रूपध्यान कर) कीटकाने श्रमराचे ध्यान करून श्रमर बनावे, तसा तू गुरुरायाचे ध्यान करून श्रीगुरुस्वरूप हो. द्विभुज, एकमुखी, वरद-अभयहस्त श्रीगुरुमूर्ती तुम्ही प्रभाती स्सरा. श्रीगुरुंशी एकरूप झाल्यावर तुम्हाला आपल्या अंतरात्म्यात लपलेला परमात्मा प्रकाश रूपाने प्रकट झालेला आढळेल. श्रीगुरु म्हणजे पिंडांतील कुंडलिनी शक्ति, गुरुपादुका हेच परमहसपद होय. श्रीगुरु हेच शिव जगत्राथ, आदिनाथ होत.

श्रीबाबांच्या अभयवरदहस्त सद्गुरु पदाची निदिध्यासरूप साधना आचरल्यास बाबांचे गुरुस्वरूप यथार्थ आकळेल व ते गुरुरूपाने अखंड मार्गदर्शक संरक्षण व उद्धार करतील. प्रयंच परमार्थ सांभाळतील. श्रीसाईगीतायनकार म्हणतात.

“नयनात आपुत्या नयन मिळो
प्रभु ज्योतिमधुनी ज्योत जळो” (श्रीसाईगीतायन)

किंवा

“मूर्तिमंत मी मोक्ष समोरी, मीच मंत्र आदेश
अंतरी ठसो हाच उपदेश” (श्री साईगीतायन)

शिरडी येथील गुरुपौर्णिमा उत्सव

प्रतिवर्षप्रिमाणे शिरडी येथे श्री गुरुपौर्णिमा उत्सव रविवार दिनांक २० जुलै ते मंगळवार दिनांक २२ जुलै १९८६ असे तीन दिवस साजरा होईल असे कार्यकारी अधिकारी श्री. रा. द. बनेसाहेब कळवितात.

-ःसदगुरु महिमा:-

— श्री. अरविंद बारटेक्के

१३५ शुक्रवार पेठ पुणे ४११००२

आपल्या भरत भूमीत रुजलेल्या आणि फुललेल्या संत वाइमयाकडे आणि बहुजन समाजास तारक ठरलेल्या संत चरित्राकडे पाहिले असता गुरु परंपरा व श्रीगुरुचं स्तवन करणे आणि त्यातून गुरुंचे पूजा, अर्चन करणे याचीही एक आगळी परंपरा आढळते.

संत ज्ञानेश्वर हे या भागवत धर्मावर आधारलेल्या पवित्र मनोभंदिराचे पाया म्हणून वर्णिले गेले आहेत.

संत ज्ञानेश्वरांचे गुरु म्हणजे त्यांचेच ज्येष्ठ बंधु संत निवृत्तीनाथ.

संत निवृत्तीनाथांकडे आलेली ही गुरुशिष्य परंपरा थेट आदिनाथार्पयत जाऊन पोहचते.

संत ज्ञानेश्वरांनी जो प्रमुख ग्रंथ लिहिला तो 'ज्ञानेश्वरी' अल्पवयात लिहिलेल्या या ज्ञानेश्वरीला सकल जनांनी आपले पूजास्थान ठरवले. वारकरी समाजात या ग्रंथाचे महत्त्व आगळे आहे.

आपल्या 'ज्ञानेश्वरी' या ग्रंथात ज्ञानेश्वर आपल्या ग्रंथरचनेचे सारे श्रेय निवृत्तीनाथांना देताना आढळतात. गुरुविषयी त्यांचा असलेला प्रगाढ आत्मविश्वास ते व्यक्त करताना म्हणतात —

म्हणौनि माझे नित्य नवे।

श्वासही प्रबंध हो आवे।

गुरुकृपा काई नवे

ज्ञानदेऊ म्हणे॥

ज्ञानेश्वरीच्या अध्यायांचे प्रारंभी त्यांनी केलेली गुरुस्तुती म्हणजे एक मनोऽन्न असा विलास आहे. त्याचे सौंदर्य शब्दात मांडणे कठीणच. ज्ञानराजांनी आपल्या प्रतिमेच्या फुलांनी निवृत्तीनाथांना अलंकृत केले आहे. त्यांनी मांडलेली ही पूजा मोहवणारी आहे. तिचे सौंदर्य अलौकिक आहे.

ज्ञानदेवांचा छळ ज्यांनी केला आणि पुढे पश्चाताप पाऊन त्यांना शरण गेले ते म्हणजे विसोबा चाटी म्हणजेच संत नामदेवांचे गुरु विसोबा खेचर.

मुक्ताबाईंनी जेव्हा नामदेवाला गोरोबा काकांकडून कच्चे मडके ठरवले तेव्हा आपले गान्हाणे घेऊन नामदेव पांडूरंगापाशी आले तेव्हा त्या पंढरीनाथांनीसुद्धा त्यांना, 'सदगुरुला शरण जा अन्यथा तू कच्चाच राहशील.' असे सांगून विसोबा खेचरांकडे पाठवले.

नंतर जेव्हा नामदेव औंढ्या नागनाथ मंदिरात विसोबा खेचरांकडे गेले तेव्हा त्यांनी नामदेवांवर 'कृपा' केली आणि 'जंगात देव नाही अशी जागा नाही' हा उपदेश कृतीतून दिला.

नामदेवांनी हे सारे गुरुभेटीचे वर्णन आपल्या अभंगातून सचित्र उभे केले आहे. गुरुमहती गायिली आहे. म्हणूनच 'नाचू कीर्तनाचे रंगी' या आपल्या सुप्रसिद्ध अभंगाचे अखेरीस नामदेव म्हणतात —